

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ
ВАДИМА ГЕТЬМАНА**

**Факультет міжнародної економіки і менеджменту
Кафедра міжнародної економіки**

ОСВІТНЬО-ПРОФЕСІЙНА ПРОГРАМА «МІЖНАРОДНА ЕКОНОМІКА»
ГАЛУЗЬ ЗНАНЬ 05 Соціальні та поведінкові науки
СПЕЦІАЛЬНІСТЬ 051 «Економіка»

Форма навчання: денна

КВАЛІФІКАЦІЙНА БАКАЛАВРСЬКА РОБОТА

на тему «Методики оцінки глобальної тіньової економіки:
переваги і недоліки»

здобувача Зорі Гордія Івановича
(ПІБ, підпис)

Науковий керівник: кандидат економічних наук, доцент – Черницька Тетяна
Володимирівна

(підпис)

**Робота допущена до захисту перед екзаменаційною
комісією з атестації здобувачів вищої освіти (ЕК)**

Завідувач кафедри: д.е.н., професор Столярчук Я.М.

(підпис)

Київ 2023

Кваліфікаційна бакалаврська робота виконується на матеріалах: фактичних даних тінізації глобальної тіньової економіки, аналітичних матеріалів офіційних сайтів провідних міжнародних організацій, Кабінету Міністрів України, НБУ, Державної служби статистики України; наукових праць провідних вітчизняних та зарубіжних вчених з проблематики дослідження; власних аналітичних розрахунків, виконаних у процесі дослідження.

План кваліфікаційної бакалаврської роботи

Розділ 1	Методологічні засади оцінки глобальної тіньової економіки
(назва розділу)	
Розділ 2	Діагностика глобальної тіньової економіки
(назва розділу)	
Об'єкт дослідження:	процеси розвитку глобальної тіньової економіки.
Предмет дослідження:	методи оцінки глобальної тіньової економіки.
Мета кваліфікаційної бакалаврської роботи:	на основі комплексної діагностики глобальної тіньової економіки визначити релевантні методики оцінки її рівня, а також розробити інструментарій детінізації вітчизняної економіки.

Конкретні завдання, які здобувач повинен виконати для досягнення поставленої мети:

У розділі 1

розкрити феномен тіньової економіки на основі ретроспективи та аналізу підходів до визначення;
дослідити методики оцінки глобальної тіньової економіки, виявити переваги та недоліки;
визначити соціально-економічні причини тінізації;

У розділі 2

визначити тенденції розвитку глобальної тіньової економіки;
проаналізувати особливості оцінки рівня тінізації економіки;
розкрити ключові детермінанти глобальної тіньової економіки;
розробити механізм детінізації вітчизняної економіки на основі імплементації світового досвіду

**Завдання підготував
науковий керівник**

(підпис)
« 20 » грудня 2022 р.

Т.В.Черницька
(ініціали, прізвище)

Завдання одержав здобувач

(підпис)
« 20 » грудня 2022 р.

Г.І.Зоря
(ініціали, прізвище)

Реферат

Кваліфікаційна бакалаврська робота містить 76 сторінок, 3 таблиці, 24 рисунки, список використаних джерел з 51 найменування, додатки.

«Методики оцінки глобальної тіньової економіки: переваги і недоліки»

(назва кваліфікаційної бакалаврської роботи)

Об'єктом дослідження є процеси розвитку глобальної тіньової економіки.

Предметом дослідження є методи оцінки глобальної тіньової економіки.

Мета роботи – на основі комплексної діагностики глобальної тіньової економіки визначити релевантні методики оцінки її рівня, а також розробити інструментарій детінізації вітчизняної економіки.

Відповідно до поставленої мети були визначені такі завдання:

- розкрити феномен тіньової економіки на основі ретроспективи та аналізу підходів до визначення;*
- дослідити методи оцінки глобальної тіньової економіки, виявити переваги та недоліки;*
- визначити соціально-економічні причини тінізації;*
- визначити тенденції розвитку глобальної тіньової економіки;*
- проаналізувати особливості оцінки рівня тінізації економіки;*
- розкрити ключові детермінанти глобальної тіньової економіки;*
- розробити механізм детінізації тіньової економіки на основі імплементації світового досвіду.*

Практичне значення отриманих результатів. Досліджено методики оцінки глобальної тіньової економіки, виявлено їх переваги та недоліки. Розроблено механізм детінізації вітчизняної економіки на основі імплементації світового досвіду.

Рік виконання кваліфікаційної бакалаврської роботи 2023.

Рік захисту роботи 2023.

Ключові слова: глобальна тіньова економіка, тінізація економіки, підпільна економіка, економічна безпека країни, методи вимірювання тіньової економіки, монетарний метод, електричний метод, модель МІМІС, механізм детінізації економіки; відмивання брудних грошей, офшоризація.

В і д г у к
на кваліфікаційну бакалаврську роботу
здобувача факультету Міжнародної економіки і менеджменту
освітньо-професійної програми «Міжнародна економіка»

Зорі Гордія Івановича
**на тему: _«Методики оцінки глобальної тіньової економіки:
переваги і недоліки»**

1. Актуальність теми: Масштаби та механізми тінізації світової економіки завжди становили загрозу економічній безпеці як на міжнародному, так і на національному рівнях. Для України формування та розвиток тіньового сектору є одним із найзагрозливіших факторів гальмування економічного розвитку. Відтак особливої актуальності набуває питання дослідження масштабів, динаміки тіньової економіки, а також розробка релевантної методики оцінювання рівня тінізації.

2. Позитивні риси кваліфікаційної бакалаврської роботи: У роботі здійснено аналіз процесів тінізації світової економіки, проаналізовано її масштаби та тенденції, а також визначено ключові фактори розвитку тіньового сектору економіки; досліджено різні методики оцінки рівня тінізації економіки. Робота має об'єктивістську спрямованість та достатній рівень розв'язання визначених завдань.

3. Наявність самостійних розробок автора: Здобувачем проведено порівняльний аналіз основних методик оцінювання глобальної тіньової економіки, визначено стратегічні напрями політики легалізації економіки України на базі світового досвіду.

4. Цінність теоретичних висновків та практичних рекомендацій: Загальні висновки та рекомендації дослідження можуть бути використані у розробці механізму детінізації національної економіки України.

5. Наявність недоліків: Доцільно було використати економетричні методи дослідження детермінантів розвитку глобальної тіньової економіки. Проте зазначене не впливає суттєво на якість даної роботи.

6. Загальна оцінка кваліфікаційної бакалаврської роботи та її допущення до захисту перед ЕК: Робота є самостійним, завершеним, логічно структурованим дослідженням і може бути рекомендована до захисту перед Екзаменаційною Комісією із загальною оцінкою **44 бали.**

Науковий керівник: к.е.н., доцент Черницька Тетяна Володимирівна

(підпис)

«08» червня 2023 р.

Черницька Т.В.

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1 МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ОЦІНКИ ГЛОБАЛЬНОЇ ТІНЬОВОЇ ЕКОНОМІКИ.....	6
1.1 Феномен тіньової економіки: ретроспектива та аналіз підходів до визначення	6
1.2. Методи оцінки глобальної тіньової економіки.....	17
1.3 Соціально-економічні причини тінізації	28
РОЗДІЛ 2 ДІАГНОСТИКА ГЛОБАЛЬНОЇ ТІНЬОВОЇ ЕКОНОМІКИ.	33
2.1 Аналіз тенденцій розвитку глобальної тіньової економіки.....	33
2.2 Особливості оцінки рівня тінізації економіки країн світу.....	38
2.3 Ключові детермінанти глобальної тіньової економіки.....	46
2.4. Розробка механізму детінізації економіки: імплементація світового досвіду	53
ВИСНОВКИ.....	73
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	76
ДОДАТКИ.....	2

ВСТУП

Актуальність теми. Тіньова економіка існує в усіх країнах світу і в епоху глобалізації економічних відносин стає однією з найгостріших проблем суспільства. Тіньова діяльність має негативний вплив на економіку будь-якої країни, а також розвиток тінізації підриває стабільність таких фундаментальних інституцій, як держава і правова система. Суттєвою проблемою є те, що суспільство сприймає багаточисельні порушення діючого законодавства в економічній сфері як звичне явище, відповідно — не чинить їм суттєвого опору, а отже, певною мірою, підтримує їх. Будь-яка протидія тіньовій діяльності стає досить складним завданням, оскільки різні форми і напрями тіньової економічної діяльності взаємодіють між собою і утворюють єдину та стабільну систему.

Масштаби глобальної тіньової економіки в ХХІ столітті досягли критичного рівня, тому актуальним є вивчення методів оцінки тіньової економіки та пошук напрямів мінімізації тіньової економіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми тінізації економіки досліджували багато як вітчизняних, так і зарубіжних науковців. Питання, які стосуються методики оцінки тіньової економіки, є об'єктом уваги таких зарубіжних науковців: Д. Блейдс, Р. Гутманн, Г. Гроссман, Т. О. Каратаєва, С. М. Ковальов, Ю. В. Латов, Д. В. Марозова, С. М. Нікітін, С. В. Новик, В. В. Попов, С.О. Потокіна, В. Танзі, Е. Фейг та інші вчені. Вагомий внесок у розробку методик оцінки тіньової економіки зробили вітчизняні науковці – В. Д. Базилевич, З. С. Варналій, Б. Є. Кваснюк, І. І. Мазур, О. М. Подмазко, О. В. Турчинов та ін. Однак, незважаючи на значну кількість публікацій, їх високий рівень теоретичного опрацювання з даної проблеми, методи оцінки глобальної тіньової економіки залишаються актуальними і потребують додаткових досліджень.

Мета і завдання дослідження. Мета роботи — на основі комплексної діагностики глобальної тіньової економіки визначити релевантні методики

оцінки її рівня, а також розробити інструментарій детінізації вітчизняної економіки.

Досягнення зазначеної мети зумовило необхідність визначення та розв'язання сукупності основних *завдань роботи*:

- розкрити феномен тіньової економіки на основі ретроспективи та аналізу підходів до визначення;
- дослідити методики оцінки глобальної тіньової економіки, виявити переваги та недоліки;
- визначити соціально-економічні причини тінізації;
- визначити тенденції розвитку глобальної тіньової економіки;
- проаналізувати особливості оцінки рівня тінізації економіки;
- розкрити ключові детермінанти глобальної тіньової економіки;
- розробити механізм детінізації вітчизняної економіки на основі імплементації світового досвіду.

Об'єкт дослідження є процеси розвитку глобальної тіньової економіки.

Предмет дослідження є методи оцінки глобальної тіньової економіки.

Методи дослідження. Для досягнення поставленої мети і вирішення поставлених завдань нами використано широкий арсенал загальнонаукових та спеціальних методів пізнання явищ і процесів у сегменті глобальної тіньової економіки: історико-логічний – при дослідженні феномену тіньової економіки, причин тінізації та аналізу поглядів на тіньову економіку; наукової абстракції – при формуванні понятійного апарату дослідження глобальної тіньової економіки; синтезу та аналізу – для визначення сутності тіньової економіки, методів її оцінки, визначенні їх переваг і недоліків; теоретичного узагальнення – під час діагностики глобальної тіньової економіки та формування висновків дослідження; групування – для проведення класифікації методів оцінки глобальної тіньової економіки; порівняльного аналізу – при діагностиці глобальної тіньової економіки; статистичні методи – при оцінці долі тіньової економіки на національному та міжнародному рівнях; табличні та графічні методи – для унаочнення результатів дослідження;

індукції та дедукції – для узагальнення світового досвіду детінізації тіньової економіки. Різноманітність методів дослідження сприяла здійсненню повноцінного аналізу процесів розвитку глобальної тіньової економіки.

Інформаційна база дослідження. Інформаційною базою дослідження є аналітичні матеріали офіційних сайтів провідних міжнародних організацій, Кабінету Міністрів України; НБУ, матеріали Державної служби статистики України; монографії та інші наукові дослідження провідних вітчизняних та зарубіжних вчених з проблематики дослідження; власні аналітичні розрахунки, виконані у процесі дослідження; інтернет-ресурси.

Практичне значення отриманих результатів. Досліджено методики оцінки глобальної тіньової економіки, виявлено їх переваги та недоліки. Розроблено механізм детінізації вітчизняної економіки на основі імплементації світового досвіду.

Структура роботи. Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг роботи – 73 сторінки, список джерел з 51 найменувань, 3 таблиці, 24 рисунки, 5 додатків на 5 аркушах.

РОЗДІЛ 1

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ОЦІНКИ ГЛОБАЛЬНОЇ ТІНЬОВОЇ ЕКОНОМІКИ

1.1 Феномен тіньової економіки: ретроспектива та аналіз підходів до визначення

Глобалізаційні процеси у сучасному світі є надзвичайно складними, неоднозначними й суперечливими і супроводжуються періодичним порушенням нестійкої ринкової рівноваги. Це проявляється у волатильності валютних курсів, виникненні фінансово-економічних криз, інфляційних ризиків та інших негативних явищ. Саме такі умови є особливо сприятливими для розвитку тіньової економіки.

Тіньова економіка як об'єкт наукового дослідження є актуальною для будь-якої країни у контексті сталого розвитку та економічної безпеки і залишається однією із найменш вивчених проблематик. В сучасному світі не існує таких видів діяльності або держав, де б не існувала тіньова економіка, але її масштаби та якісна структура суттєво відрізняються.

Єдиного визначення «тіньової економіки» не існує до сьогодні, оскільки ця категорія має міждисциплінарне значення. Науковці різних наукових галузей трактують категорію «тіньова економіка» відповідно до їх предмету вивчення та специфіки дослідження. Саме різноманітність підходів до визначення тіньової економіки сформували систему поглядів на проблему тінізації економіки.

Відмітимо, що в зарубіжні та вітчизняні науковці використовують різні підходи до визначення тіньової економіки. Зарубіжні дослідники здебільшого надають перевагу операційному (прикладному) визначенню – трактування тіньової економіки через види тіньової діяльності і дії щодо її виміру [5, с. 24]. Такий підхід застосовується під час вирішення реальних статистичних завдань, при формулюванні рекомендацій відносно вдосконалення

законодавства і коригуванні соціально-економічної політики. Вітчизняні дослідники здебільшого використовують теоретичний підхід, відповідно до якого тіньова економіка – складна система соціально-економічних відносин у процесі виробництва, розподілу, обміну і споживання матеріальних благ та послуг.

Окрім того, розуміння тіньової економіки вітчизняними і зарубіжними дослідниками залежить від вибору основного критерію, за яким економічні відносини будуть віднесені до цієї сфери. Крім вищезазначених підходів до визначення тіньової економіки за методологічною ознакою можна віднести економічний, соціологічний, кібернетичний, моральний, мотиваційний, інституційний, статистичний, правовий і міждисциплінарний підходи (рис. 1.1). Названі вище підходи є взаємопов'язаними та відображають багатогранність складного феномену «тіньова економіка». Щоб краще зрозуміти сутність тіньової діяльності, розглянемо існуючі підходи до визначення тіньової економіки.

В працях зарубіжних дослідників тіньова економіка розглядається через її вимір. Праці вчених направлені на формулювання практичних рекомендацій щодо вдосконалення законодавства і коригування соціально-економічної політики.

К. Харт, який сформулював концепцію неформальної економіки, визнавав еволюційність свого поняття і відмітив, що «неформальна економіка нині розглядається як універсальна властивість індустріальних країн і включає від домашнього самозабезпечення до криміналізації економіки» [5, с. 25].

Е. Фейг, який одним із перших дав визначення тіньової економіки, визначив, що «тіньова економіка — це вся економічна діяльність, яка з будь-яких причин не враховується і не потрапляє до валового національного продукту» [1, с. 48].

Рисунок 1.1 – Характеристика підходів до визначення сутності тіньової економіки

Джерело: складено автором за даними [1, 5, 6, 13, 20, 22]

Здебільшого зарубіжні вчені схилиються до того, що тіньова економіка – це невидима або неврахована економіка, що не включається до статистичної звітності, а отже, і до ВВП. Дану точку зору можна підтвердити і словами американського економіста П. Гутманна, який зазначав, що неможливо нехтувати неврахованою діяльністю в розвинених країнах, оскільки реальна економічна діяльність більша за офіційно зареєстровану [20, с. 81].

У зарубіжних дослідників феномену тіньової економіки не має єдиного визначення цього поняття. Для П. Гутманна і Е. Фейга «тіньова економіка» (вони її називали *underground* – підпільною) – це неврахована частина валового внутрішнього продукту, що має бути додана до економічної діяльності. В. Танзі визначає тіньову економіку як дохід, що не фіксується податковими службами. Аналогічної думки стосовно тіньової економіки дотримується Д. Коломер В'ядель [20, с. 82].

Аналіз поглядів зарубіжних вчених на феномен тіньової економіки дозволяє визначити, що домінуючими є такі точки зору на сутність тіньової економіки (рис. 1.2).

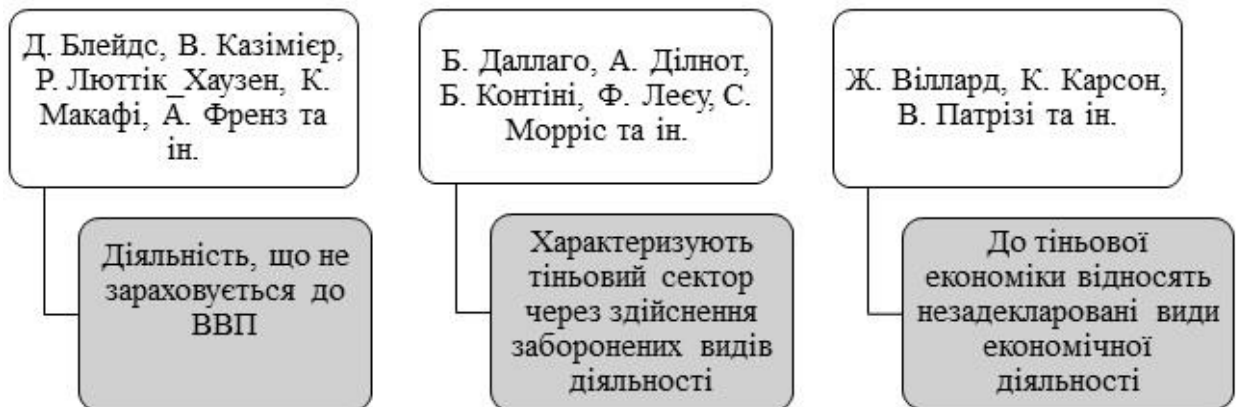

Рисунок 1.2 – Основні точки зору зарубіжних вчених на сутність тіньової економіки

Джерело: складено автором за даними [10, 20, 22,]

Одним із перших вітчизняних вчених, які почали досліджувати феномен тіньової економіки був О. Турчинов. Він запропонував доволі містке

визначення тіньової економіки, відповідно до якого «економічна діяльність суб'єктів господарювання, котра не враховується, не контролюється і не оподатковується офіційними державними органами і/або спрямована на отримання доходу шляхом порушення чинного законодавства» [25, с. 81].

Серед вітчизняних дослідників тіньової економіки не існує єдиного підходу до визначення категорії «тіньова економіка». Тому виникає необхідність дослідити різні тлумачення цієї категорії (рис. 1.3).

Узагальнюючи підходи до визначення категорії «тіньова економіка» (рис. 1.3) відмітимо, що попри варіативність трактувань тіньової економіки, більшість авторів сходяться на тому, що імманентними характеристиками тіньової економіки є:

- перебування поза системою статистичного обліку;
- офіційна незареєстрованість;
- перебування поза оподаткуванням;
- неконтрольованість;
- тяжіння до незаконної (злочинної, кримінальної) діяльності тощо.

Отже, тіньова економіка – багатогранне соціально-економічне явище, що передбачає отримання доходів від нелегальної та/або неправомірної діяльності, а також ухиляння від сплати податків та інших протиправних та моральних дій, які несуть моральну та фізичну шкоду суспільству.

Диференційовані погляди та багатогранність феномену тіньової економіки для пізнання її як економічної категорії вимагають глибокого вивчення її структури. З огляду на це, проведемо систематизацію поділу певних видів і типів тіньової економіки за ключовими класифікаційними ознаками та визначимо місце тіньового сектору економіки відносно легального.

Фахівці ООН, котрі займаються національними рахунками, в межах тіньової економіки виділяють три види діяльності: приховану/тіньову, неформальну/неофіційну та нелегальну [31 с. 32].

Варналій З.С.

- тіньова економіка — це складне явище, представлене як сукупність не контрольованих і не регульованих як протиправних, так і законних економічних відносин між суб'єктами економічної діяльності, які мають на меті незаконне (неофіційне) отримання доходу

Рейкін В.С.

- Тіньова економіка - складне системне явище, що не контролюється і (або) не регулюється законодавством та договірними відносинами, представлене соціально-економічною діяльністю суб'єктів господарювання, трансакції яких приховуються від оподаткування та (або) не обліковуються статистикою.

Базиліук А.В. та Коваленко С.О.

- Тіньова економіка - це результат порушення рівноваги між суб'єктами держави з приводу створення й розподілу прибутку, що трапилося внаслідок дерегуляції економіки й порушення на цій основі балансу інтересів, а також через недостатність або недосконалість засобів ефективного контролю за чинним законодавством

Економічна енциклопедія

- Тіньова економіка — це сфера вияву економічної активності, спрямованої на одержання доходів від здійснення заборонених видів діяльності або на ухилення від суспільного (державного) контролю та сплати податків при здійсненні легальних видів економічної діяльності

Мазур І.І.

- Тіньова економіка - складне соціально-економічне явище, представлене сукупністю неконтрольованих і нерегульованих як протиправних, так і законних, але переважно аморальних економічних відносин, що виникають між суб'єктами економічної діяльності з метою отримання надприбутку за рахунок приховування доходів і ухилення від сплати податків

Предборський В. А.

- Тіньова економіка — це системне явище господарювання асоціальної природи з різного роду інтенсивності соціальної небезпеки, яка є формою кризи державного регулювання економіки в умовах процесів трансформації та виявляється в розвитку його дисфункціональності економічних відносин між органами державного регулювання, виробниками, працівниками, споживачами й посередниками, що реалізуються усвідомлено та/або опосередковано, з приводу виробництва, розподілу, споживання та обміну товарами й послугами, внаслідок цього завдаються економічні, соціальні та екологічні збитки державі й суспільству

Засанський В.

- Тіньова економіка - сфера діяльності, що пов'язана з відносинами між людьми в процесі виробництва, розподілу, обміну та споживання на основі соціального протистояння до головних макроуправлінських механізмів і їх функціонуванням поза управлінським контролем та обліком, з ухиленням оподаткування доходів

Ламанова Т.

- Тіньова економіка — це сукупність відносин між окремими індивідуумами, групами індивідуумів, індивідуумами та інституційними одиницями, окремими інституційними одиницями щодо виробництва, розподілу, перерозподілу, обміну та споживання матеріальних благ і послуг, результати яких з тих чи інших причин не враховує офіційна статистика і обсяг якої не включається до макроекономічних показників

Рисунок 1.3 – Авторські підходи щодо трактування категорії «тіньова економіка»

Джерело: складено автором за даними [1, 10, 20, 25, 31, 32, 33]

В залежності від особливостей функціонування економіки країни у структурі тіньової економіки умовно можна виділити наступні сегменти (рис. 1.4).

Рисунок 1.4 – Структура тіньової економіки в залежності від особливостей функціонування економіки країни

Джерело: складено автором за даними [25]

У рамках економічної концепції тіньову економіку доцільно досліджувати на глобальному рівні, макро- і мікрорівнях, в інституційному аспекті.

Відповідно до чинного законодавства або за ступенем законності економічну діяльність країни можна поділити на дві групи: законну і протизаконну або позазаконну (рис. 1.5).

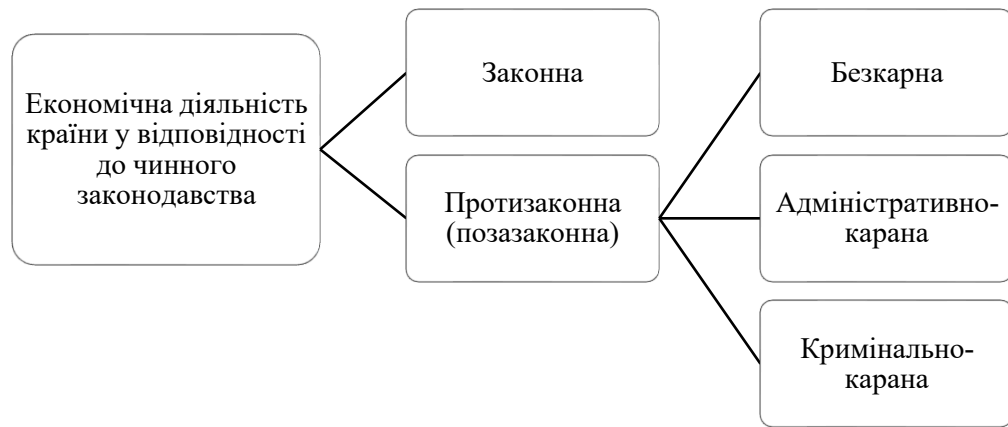

Рисунок 1.5 – Економічна діяльність країни у відповідності до чинного законодавства

Джерело: складено автором за даними [10]

В основі протизаконної економічної діяльності – проблема забезпечення дієвості чинного законодавства та роботи відповідних державних структур. Це поле для нарощення кримінальної та напівкримінальної сфер економічної діяльності.

Тіньову економіку за мотивами відношення суб'єктів господарювання до звітності, поділяють на приховану та втрачену (рис. 1.6).

Рисунок 1.6 – Тіньова економіка за мотивами відношення суб'єктів господарювання до звітності

Джерело: складено автором за даними [25]

За критерієм охоплення діяльності статистичним обліком, тіньову економіку можна поділити на враховану та невраховану. Врахована економіка

передбачає економічну діяльність, що не відображена в звітності самих економічних агентів, однак враховується офіційною статистикою завдяки спеціальним розрахункам. Неврахована економіка – це економічна діяльність, що взагалі не відображається в звітності та остаточних статистичних даних.

Залежно від систем мотивації тіньову економіку поділяють на 3 види (рис. 1.7).

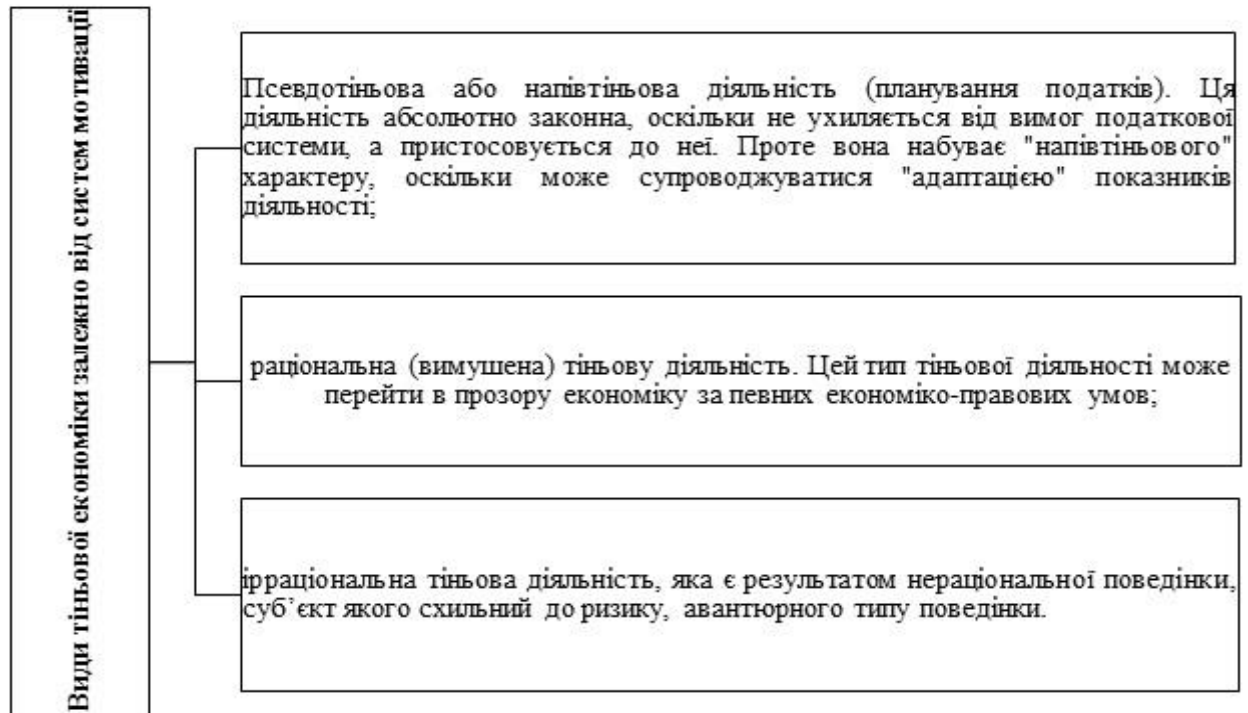

Рисунок 1.7 – Види тіньової економіки залежно від систем мотивації

Джерело: складено автором за даними [25]

За особливостями протиправності тіньову економіку поділяється на:

- нелегальну економіку – незареєстрована в державних органах правомірна економічну діяльність, що підлягає обов’язковій реєстрації;
- фіктивну економіку – офіційна економіка, котра дає фіктивні результати, а також пов’язана з віддзеркаленням у звітності неіснуючої господарської діяльності;
- неформальну економіку, як систему неофіційних взаємостосунків між зареєстрованими економічними суб’єктами, які засновані на особистих відносинах та безпосередніх зв’язках між ними;

- неформальну протиправну економіку – бартерні, фінансові та інші незаконні операції між підприємствами, котрі спрямовані на приховання доходів від оподаткування і характерні для всієї тіньової економіки;
- кримінальну економіку – заборонена державою кримінально-карана економічна діяльність, а також позаекономічний перерозподіл матеріальних благ, який пов'язаний із порушенням закону.

Нами виділено чотири форми тіньової економічної поведінки(рис. 1.8). В них домінує об'єктивний чинник, не суб'єктивний (свідомий вибір).

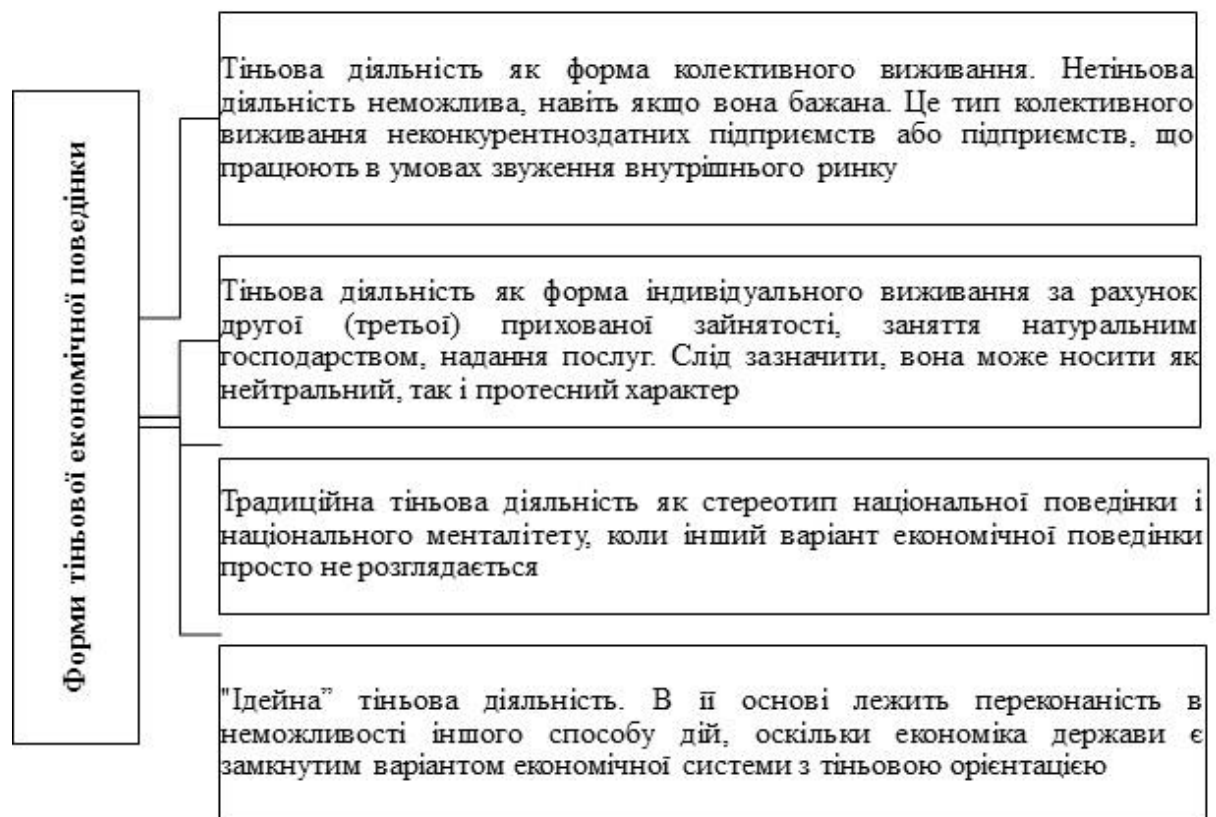

Рисунок 1.8 – Форми тіньової економічної поведінки

Джерело: складено автором за даними [1]

Залежно від масштабів поширення та співвідношення до ВВП виділяють природний, значний і кризовий рівень тінізації.

Природний рівень тінізації властивий для високорозвинених країн і характеризується некримінальною тіньовою діяльністю (5 –10%). Такий

розмір тіньового сектору характерний будь-якій країні і не залежить від зниження тіньової діяльності та ступеня впливу держави на виявлення.

Значний рівень тінізації характеризується деструктивними змінами в економіці країни, непослідовні дії уряду, значним рівнем сумарних податкових навантажень (10 – 30%). При такому рівні тіньові відносини носять системний характер і, як правило, тісно взаємопов'язані з корупцією.

Кризовий рівень тінізації означає, що тіньові відносини перевищують порогове значення (30% і більше) та загрозою національній безпеці держави.

В залежності від терміну дії тіньова економіка буде відрізнятися за своєю сутністю (рис. 1.9).

Рисунок 1.9 – Види тіньової економіки залежно від терміну дії

Джерело: складено автором за даними [25]

З огляду на вищезазначене, в залежності від соціальних наслідків тіньової економіки виділимо наступні її види тіньової діяльності:

– позитивна – являє собою некримінальну діяльність у тішовому секторі економіки. На певному етапі державотворення позитивна тіньова економіка надає мінімальний рівень забезпечення, що не може гарантувати держава і пом'якшує деструктивні соціальні процеси;

– негативна – являє собою діяльність, яка призводить до деформації податкової та бюджетної сфери, структури економіки та споживання, а також негативно впливає на економічний ріст, макроекономічну політику, ефективність розподілу праці, умови відтворення робочої сили, тощо;

– антисуспільна – є різновидом тіньової діяльності, що зумовлена деформацією суспільної моралі, а також етичних аспектів ділових відносин, коли обман як в межах правового поля, так і поза ним стає нормою ведення бізнесу.

При цьому слід розуміти, що суб'єкти тіньової економіки в будь-який момент своєї діяльності можуть бути вимушені або перейти в офіційний сектор економіки, або залишитися надалі працювати в тіньовому секторі, або вийти із бізнесу, а особливо в умовах посилення роботи державних контролюючих органів в плані збільшення зусиль з виявлення тіньових схем.

1.2. Методи оцінки глобальної тіньової економіки

Проблемі оцінки масштабів тіньової економіки як на глобальному, так і національному рівні приділяється багато уваги в науковій літературі, оскільки тіньова економіка тією чи іншою мірою присутня у всіх країнах. Залежно того, які завдання розв'язуються та які цілі дослідження (статистична оцінка, фундаментальний теоретичний аналіз, вдосконалення правоохоронної діяльності, оптимізація соціально-економічної політики, забезпечення економічної безпеки), використовуються різні підходи і методи її оцінки. Універсального методу поки не винайдено. Окрема група вчених чи окремий науковець пропонують свої критерії класифікації.

Загалом основні методи оцінки тіньової економіки вчені об'єднали на дві групи: мікрометоди та макрометоди (рис. 1.10).

Крім цього, всі методи оцінки розміру тіньової економіки поділяються на прямі та непрямі.

Рисунок 1.10 – Методи оцінки тіньової економіки

Джерело: складено автором за даними [13, 19, 21, 27, 28, 30]

Прямі методи ґрунтуються на податкових перевітках або спланованих опитуваннях та анкетах, які носять добровільний характер. Але вони можуть застосовуватись лише на мікрорівні, оскільки прямі методи оцінки тіньової економіки обмежуються опитуваннями споживачів [13, с. 96]. На макрорівні використовують непрямі методи оцінки — методи, засновані на аналізі економічних показників офіційної статистики, податкових служб чи фінансових органів [13, с. 97]. Отже, мікрометоди є прямими, а макрометоди – опосередкованими або непрямими.

Дослідження показали, що окрема група вчених чи окремих науковців пропонують свої критерії класифікації. Так Ю. В. Латов та С. М. Ковальов всі методи об'єднують в дві групи: прямі методи (мікрометоди) та непрямі (макрометоди). Кожна з цих груп поділяється на підгрупи і підкатегорії [35].

Дану класифікацію для більш зручного сприйняття ми подали у вигляді рисунка, представленого в додатку А.

Д. В. Морозова [30, с. 28] дає власну класифікацію методів оцінки тіньової економіки і пропонує виділити такі групи методів оцінки масштабів тіньової економічної діяльності: статистичні методи, методи відкритої перевірки та спеціальні економічно-правові методи (додаток Б).

Дещо іншої думки щодо методів оцінки тіньового сектору дотримується Варналій З. С. Він залежно від характеру поставлених завдань, залежно від цілей оцінки іллегальної економічної діяльності виділяє обліково-статистичні методи, методи опосередкованого аналізу та методи безпосередніх перевірок [14, с. 330].

Класифікацію методів визначення та аналізу іллегальної економічної діяльності, запропоновану З. С. Варналієм, можна представити у вигляді рис. 2.11.

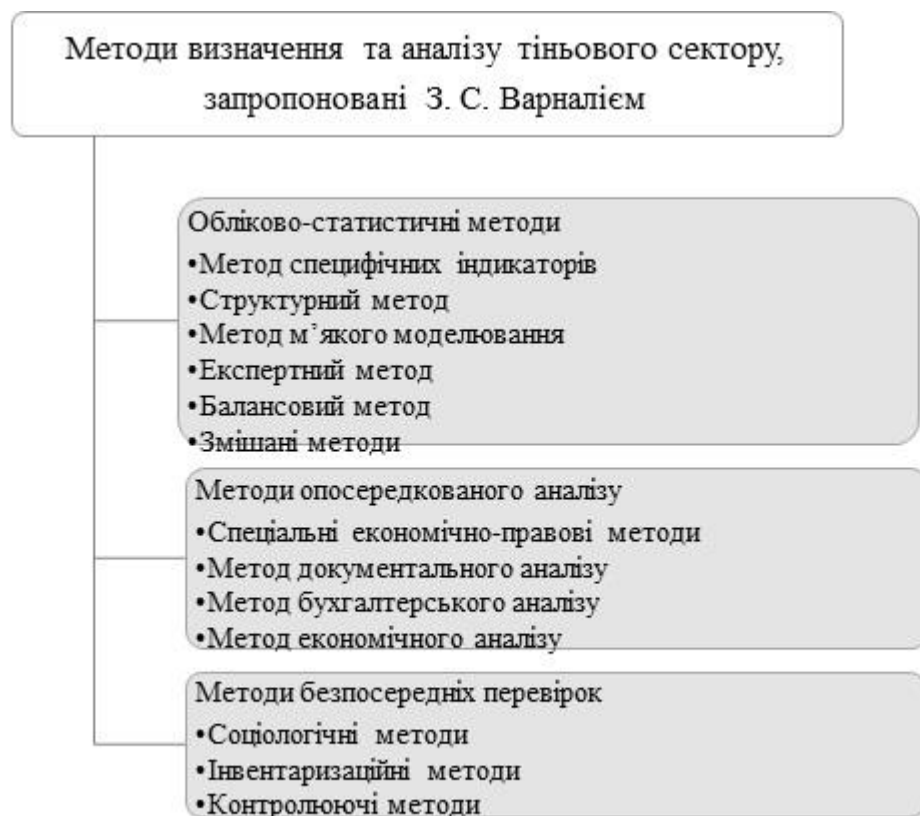

Рисунок 2.11 – Методи визначення та аналізу тіньового сектору, запропоновані З. С. Варналієм

Джерело: складено автором за даними [14, с. 330]

І. А. Кулібаба, С. О. Потокіна, Н. Ч. Бокун та ін. пропонують об'єднувати методи оцінки тіньової економічної діяльності в чотири групи. Специфічна риса таких класифікацій – наявність окремо виділеної змішаної групи методів [25, с. 124]. Відзначимо, що підгрупи виділяються залежно від того в якій саме сфері діяльності спеціалізується вчений. Наприклад, С. О. Потокіна у своїй дисертаційній роботі подрібнила на підгрупи тільки індикаторні методи, а детермінантні, структурні й змішані методи розглядаються С. О. Потокіною лише побіжно [19, с. 48] (Додаток В).

В. В. Попов розширив класифікацію методів оцінки тіньової економіки, які запропоновані С. О. Потокіною, та зробив подрібнення змішаних методів (додаток Г).

Дяченко О.П. до основних непрямих методів оцінки масштабів тіньової економіки відносить:

- монетарний метод оцінки динаміки тіньової економіки, або метод попиту на валюту;
- невідповідність між статистикою національних витрат і доходів;
- модель MIMIC¹;
- фізичні методи, або методи по споживанню електрики. Метод Кауфманна — Каліберди;
- невідповідність між офіційною і фактичною робочою силою;
- нечітко-множинний метод оцінки динаміки тіньової економіки;
- метод Ласко, або метод споживання електроенергії домогосподарствами [10, с. 84-85].

В таблиці здійснена систематизація різноманітних підходів до оцінювання рівня тінізації економіки.

Таким чином, відсутня єдина методики кількісної оцінки розмірів тіньової економіки та критеріїв достовірності її результатів. Але більшість вчених виділяють дві основні групи:

¹ multiple indicators, multiple causes — множинність індикаторів, множинність причин.

Таблиця 1.1 – Методичні підходи до оцінювання рівня тінізації економіки

Підхід	Методологія	Особливості застосування
Метод залишків	$SE = \Delta D + FI - CA - \Delta R$	Зміна обсягу зовнішнього боргу (ΔD), обсяг чистих прямих іноземних інвестицій (FI), обсяг дефіциту платіжного балансу (CA), обсяг валютних резервів (ΔR)
Метод помилки зовнішньої торгівлі	$SE = PX - (X \times CIF) + IM - (PM \times CIF)$	Витрати імпорту відповідно до звітів країн (PX), вартість експорту країни (X), вартість страхування та фрахту (CIF), вартість імпорту (IM), вартість експорту (PM)
Метод Дулі	$SE = FB + FI - CA - R - EO - WBIMF - INTEAR / rus$	Обсяг зовнішніх запозичень (FB), обсяг чистих прямих іноземних інвестицій (FI), обсяг дефіциту платіжного балансу (CA), обсяг валютних резервів (R), обсяг втрат зумовлених помилками та упущеннями (EO), різниця у зовнішніх запозиченнях відповідно до звітів МВФ та Світового банку (WBIMF), процентний дохід (INTEAR), ставка за депозитами в іноземній валюті в доларах США (INTEAR / рос.)
Методологія Світового банку	$SE = CDET + NFI - CAD - CRES$	Зміна обсягу зовнішнього боргу (CDET), чистих прямих іноземних інвестицій (NFI), дефіциту платіжного балансу (CAD), накопичених валютних резервів (CRES)
Метод спекулятивного капіталу	$SE = SK + EO$	Загальний короткостроковий капітал (SK), обсяг втрат зумовлених помилками та упущеннями (EO)
Транзакційний підхід	$SE^t = W^t \left[\frac{\varpi^t C^t D^{t_0} - C^{t_0} D^t}{C^{t_0} D^t} \right]$	Коефіцієнт збільшення грошового обороту в тіньовому секторі за t-рік порівняно з офіційним сектором (ϖ^t), готівка у t-му та базовому t_0 -му періодах (C^t, C^{t_0}), депозити в банках у t-му і базовому t_0 -му періодах (D^t, D^{t_0})
Підхід до попиту на валюту	$SE^t = W^t [f_{(t_0)}^t - 1] = W^t \left[\frac{C^t D^{t_0}}{C^{t_0} D^t} - 1 \right] = W^t \left[\frac{C^t D^{t_0} - C^{t_0} D^t}{C^{t_0} D^t} \right]$	Офіційний ВВП у t-році (W^t), зміна співвідношення готівки до депозитів у розрахунковому періоді відносно базового ($f_{t_0}^t$), готівка у t-му та базовому t_0 -му періодах (C^t, C^{t_0}), депозити в банках у t-му і базовому t_0 -му періодах (D^t, D^{t_0})
МІМІС-модель	$Y_1 = \lambda_1 \eta + u_1,$ $Y_2 = \lambda_2 \eta + u_2, \dots,$ $Y_q = \lambda_q + u_q,$ $\eta = \gamma_1 x_1 + \gamma_2 x_2 + \gamma_3 x_3 + \dots + \gamma_p x_p + v$	Спостережувані пояснювальні показники тіньової економіки ($Y_q, q = 1, n$), латентна змінна (η), латентна змінна (U_q), оцінки структурних параметрів моделі (μ_q), спостережувані фактори ($x_m, m = 1, p$), структурні параметри моделі (γ_m), термін відхилення (v)

Джерело: складено автором за даними [10, 13, 25]

- 1) методи вимірювання на мікрорівні;
- 2) методи вимірювання тіньової економіки на макрорівні.

Кожна з груп методів оцінки тіньової економічної діяльності має свої переваги та недоліки. Перевагою мікрометодів є забезпечення найповнішої реєстрації тіньових економічних операцій для узагальненої характеристики тіньової економіки на основі виявлення і вивчення статистичних закономірностей, можливість уникати ускладнень під час зведення досліджуваних показників.

Основний недолік – суб'єктивна оцінка діяльності досліджуваного суб'єкта економіки та складність отримання інформації про нього. Цілком погоджуємося з С. Новик [13, с. 100] відносно того, що використання цих методів, як правило, призводить до заниження оцінок розмірів тіньової економіки, тому що респонденти досить часто умисно приховують інформацію.

Наприклад, при оцінці тіньової економіки вибіркові обстеження використовуються в багатьох країнах (Норвегії, Данії). До незручностей цих методів належать недоліки всіх опитувань:

- середня точність та результати дуже залежать від готовності респондента співпрацювати;
- більшість респондентів соромиться визнавати шахрайську поведінку, відповіді мають сумнівну надійність. Це заважає визначити реальну оцінку, що витікає із незаявленої роботи.

Головна перевага цих методів – детальна інформація про структуру тіньової економіки, однак результати таких опитувань переважно чутливі до способу їх проведення.

Окрім того, оцінки тіньової економіки можуть базуватися на невідповідності між доходом, який розрахований при вибіркових перевірках, і тим, що оголошений для податкових цілей. Ефективні в такому випадку фінансові аудиторські перевірки. Але тут теж виникає багато труднощів: вибірка платників податків побудована на поданих податкових відомостях, які завжди

вказують деяку ймовірність податкового шахрайства, отже така вибірка не є випадковою з усього населення, а оцінки тіньової діяльності, які засновані на вибірці, є недостатньо точними. Також оцінки, які отримані в результаті податкових ревізій, відображають лише частину доходу тіньової економіки.

Також незручністю опитування і податкової ревізії є неможливість охопити всі дії в сфері тіньової економіки. На їх основі неможливо встановити оцінку розвитку та зростання тіньової економіки за більш тривалий період часу. Однак, вони забезпечують детальною інформацією про тіньові економічні дії, склад тих, хто працює в тіньовій економіці.

Основна перевага макрометодів – можливість забезпечити більш точні дані про масштаби тіньової економіки на основі порівняння отриманої інформації про окремі фактори, явища або процеси. Така інформація забезпечує уявлення про відносні масштаби і тенденції поширення тіньової діяльності у межах певної групи досліджуваного предмета, його можна потім екстраполювати на весь досліджуваний об'єкт. Однак макрометоди також мають низку недоліків:

- зведення показників, що дає завищені результати;
- на показники впливають різні фактори, котрі не мають жодного відношення до тіньової економіки [19, с. 49].

Аналізуючи практику застосування методів оцінки тіньової економіки, зазначимо, що найбільш поширеними в західних вчених є макроекономічні методи.

Метод порівняння доходів і витрат ґрунтується на розбіжностях між статистикою доходів і витрат. У СНР розмір доходу повинен відповідати розміру витрат, отже коли доступна незалежна оцінка витрат національних рахунків, то як індикатор ступеня тіньової економіки може бути різниця між розміром витрат і розміром доходу. Цей метод застосовується в Австрії, Великобританії, Німеччині, США та інших країнах.

Однак оскільки в СНР прагнуть мінімізувати цю розбіжність, то початкова розбіжність є більш точною, ніж опублікована розбіжність, і може

використовуватися як оцінка тіньової економіки. Цей підхід дійсно оцінив би масштаби тіньової економіки, якщо б всі компоненти витрат були виміряні без помилки. Однак ці оцінки можуть бути сумнівно надійні, оскільки розбіжність відображає як діяльності тіньової економіки, так і всі упущення і помилки в СНР.

При використанні методу технологічних витрат використовують непрямі дані для розрахунку реального валового внутрішнього продукту. Найчастіше з цією метою використовується витрата електроенергії і два найбільш відомі методи: Кауфмана-Каліберди і Лакó [25, с. 94].

Д. Кауфман і А. Каліберда вимірюючи загальну (включає формальну і приховану) економічну діяльність в економіці, вважають, що споживання електроенергії – є найкращий фізичний індикатор повної (формальної і прихованої) економічної діяльності. Загальна економічна діяльність і споживання електроенергії вивчалися по всьому світу для перевірки незмінності еластичності електроенергії до ВВП (зазвичай близько 1). Д. Кауфман і А. Каліберда встановили, що зростання повного споживання електроенергії – індикатор зростання загального (офіційного і неофіційного) ВВП. Шляхом віднімання із загальної оцінки офіційний ВВП, вчені отримували оцінку неофіційного ВВП [25, с. 96].

Відповідно до методу Лакò, частина тіньової економіки пов'язана зі споживанням електроенергії в домашніх господарствах, яке включає самостійну діяльність, так зване домашнє виробництво та інше не зареєстроване виробництво і послуги [21, с. 60].

Методи фізичних / технологічних витрат дуже прості і привабливі, однак вони мають низку недоліків: не всі дії тіньової економіки вимагають значних витрат електроенергії, в також можуть використовуватися газ, нафта, вугілля, і т. д. як джерела енергії. Тому використовуючи цей індикатор охоплюється лише частина тіньової економічної діяльності; можливі значні відмінності/зміни в еластичності «електроенергія/ВВП» в часі та по країнах [21, с. 61].

Метод оцінки за показником зайнятості (італійський метод) основний акцент робить на обстеженні витрат робочої сили, а саме: на підставі

випадкової вибірки обстежуються домогосподарства, а потім шляхом опитування визначається кількість годин, яка відпрацьована респондентами в тій чи іншій галузі. Основна перевага даного методу – респондентів не питають про доходи, тому їм немає сенсу приховувати або спотворювати інформацію про відпрацьований робочий час. На підставі вибірових даних розраховують середній відпрацьований час, який потім зіставляють з офіційними даними. Цей метод забезпечує найкращі результати при відносно низькій мобільності населення [25, с. 101].

В сучасних умовах найбільш часто застосовують монетарний метод оцінки масштабів тіньової економіки. Він оснований на тому, що в нормальних економічних умовах між обсягом грошової маси, яка перебуває в обігу, і реальним ВВП, існує певна залежність за умов незмінності швидкості обігу грошей. Цей метод припускає, що майже всі розрахункові операції у тіньовій сфері проводяться за готівку. Отже, для оцінки змін, які відбуваються у іллегальній економіці, використовують співвідношення між збільшенням кількості грошей, що перебувають в обігу, та загальним обсягом короткострокових вкладів економічних суб'єктів на банківських рахунках. Окрім того, при використанні монетарного методу використовують наступні додаткові припущення:

- питома вага готівкових коштів коливається внаслідок зміни доходів, відсоткових ставок, податків або функціонування тіньової економіки;
- швидкість обігу грошей приблизно однакова в офіційній і тіньовій економіці [27, с. 20].

Найбільш відомими і використовуваними модифікаціями даного методу є:

- метод Танзі;
- метод Гутманна;
- метод Фрея та Поммерса;
- метод Беднарського, Кокосинського, Стопурі.

Серед вище перелічених методів найбільш поширеним є метод Гутманна, в основі якого дослідження співвідношення між попитом на готівкові кошти і попитом на банківські депозити. В основі цього методу такі припущення:

- у базовому періоді тіньової економіки не існувало, отже співвідношення між готівковими та безготівковими грошима було «нормальним»;
- надлишок готівкових грошей порівняно з базовим періодом – результат існування тіньової економіки;
- швидкість обігу грошей однакова як в офіційній та тіньовій економіках [27, с. 22].

Цей метод рекомендований Eurostat для визначення обсягів тіньової економіки.

Метод Танзі – модифікація монетарного методу аналізу попиту на гроші. При визначенні масштабів тіньової економіки за цим методом враховують обсяг валютних готівкових коштів, а також визначають вплив ставки оподаткування (стосовно фізичних осіб) на рівень тінізації [27, с. 23]. За методом М. Беднарського, Р. Кокосинського, Дж. Стопурі обсяги тіньової економіки – це різниця між фактичним обсягом використовуваної грошової маси та загальним обсягом роздрібного товарообороту і платних послуг [27, с. 23].

Метод Б. Фрея та В. Поммерса побудований на аналізі структури номінальних банкнот в обігу. Вчені припускають, що зростання тіньової економіки вимагає збільшення готівкових коштів в обігу (це, як правило, банкноти високого номіналу). Підвищення частки банкнот високого номіналу свідчить про зростання обороту тіньового сектору. Недолік цього методу полягає в тому, що він здатний виявити лише зростання (а не масштаби) тіньової економіки [27, с. 23].

Міжнародні організації не використовують даний метод для оцінки масштабів тіньового сектору в країнах з перехідною економікою, оскільки для них характерні приватизація, високі темпи інфляції тощо.

Для оцінки масштабів тіньової економіки в економічній практиці крім монетарних методів широко використовується балансовий метод. В його основі лежить зіставлення легальних доходів і витрат, кількості ресурсів та їх використання. Шляхом порівняння офіційних даних про отриманий домашніми господарствами дохід з даними про їх витрати визначають нелегальний (тіньовий) дохід.

До балансового методу належить прямий метод товарних потоків. Він передбачає дослідження руху вартостей окремих важливих продуктів або товарних потоків від виробника до споживача. Тобто, визначається різниця між створеною вартістю товарів/їх груп та отриманою споживачем. Цей метод широко використовується в Данії та Росії. Зазначимо, що отримані за цим методом натуральні та вартісні показники суттєво відрізняються, отже різниця між ними і буде показником для визначення масштабів тіньової економіки [28, с. 80].

Як показує світовий досвід, для оцінки масштабів тіньової економіки зарубіжними спеціалістами широко використовується модель методів DYMIMIC (динамічних багаторазових індикаторів) [29, с. 114]. Дана модель складається з двох частин і пов'язує невідомі змінні зі спостережуваними індикаторами. До спостережувальних індикаторів відносять:

- індикатори ринку праці – збільшення кількості працюючих і робочого часу в нелегальному секторі приводить до їх зменшення та скорочення робочих годин в офіційній економіці;

- грошові індикатори, коли потрібні додаткові кошти для незаконних операцій;

- індикатори виробничого сектору економіки, коли вхідні параметри не потрапляють в офіційну економіку, що відбивається на темпах її приросту.

Для виявлення основних факторів, котрі впливають на зміну рівнів коефіцієнта тіньової економіки (у % від ВВП), у середовищі програмного продукту STATISTICA для проведення факторного аналізу залежності тіньової економіки застосовують такі детермінанти: внутрішній валовий продукт (ВВП,

тис. дол.); індекс людського розвитку; індекс сприйняття корупції; валовий національний дохід (тис. дол.); зайнятість (15+, у % від загальної кількості населення); безробіття (у % від загальної чисельності робочої сили); інфляція споживчих цін (% на рік); вартість відкриття бізнесу (у % від ВНД на душу населення); рівень освіти (серед 25—34 річних, % в тій же віковій групі); прямі іноземні інвестиції, чистий приплив (у % від ВВ); податки на доходи, майно (у %); надходження від податків і соціальних внесків (у % від ВВП); податкові надходження (у % від ВВП); чистий національний дохід (тис. дол.); оптова та роздрібна торгівля (тис. дол.); торгівля (у % від ВВП); ВНД на душу населення (тис. дол.); ВВП на душу населення (тис. дол.); експорт (тис. дол.); імпорт (тис. дол.); легкість отримання кредиту; бізнес-середовище; ефективність уряду; зручність сплати податків; глобальний індекс інновацій (%); валові витрати на дослідження та розвиток; політичне середовище; політична стабільність і відсутність тероризму; верховенство права.

Таким чином, аналіз різноманітних наукових праць дозволяє нам виділити узагальнені критеріальні підходи до класифікації основних методів оцінки розмірів тіньової економіки. Однак вважаємо, що жоден із методів оцінки тіньової економіки не має загального визнання та поширення. Вибір методу оцінки тіньової економічної діяльності залежить від конкретної ситуації, а за умови відсутності статистичного матеріалу доцільно комбінувати кілька методів.

1.3 Соціально-економічні причини тінізації

Міжгалузеві відмінності та багатоваріантність історичних умов розвитку в межах певних хронологічних періодів формують цілу систему причин існування тіньової економіки. Так А.В. Дворянінов пов'язує появу тіньової економіки з розвитком перших форм господарювання, становленням інституту державності та формуванням взаємовідносин між державою та її громадянами у вигляді сплати податків [8, с. 54].

Перуанський економіст Ернандо де Сото увів в економічну науку принципово нову концепцію становлення тіньової економіки та зауважи, що головні причини виникнення цього феномена – реакція населення на неврегульовану, неефективну законодавчу базу, високий рівень бюрократизму та недосконалий правовий режим [8, с. 61].

А.В. Базилюк та С.М. Коваленко відмічають, що тіньова економіка набула свого поширення в процесі державотворення. А О.Д. Ладюк в своїх працях відмічає, що головна передумова виникнення тіньової економіки – безпосередньо прояв державотворчих процесів і функціонування товарно-грошових відносин [5, с. 25].

Отже, виділимо два підходи до започаткування і розвитку тіньової економіки. Прихильники першого підходу (А. Базилюк, А.В. Дворянінов, С.М.Коваленко, О.Д. Ладюк, В. Предборський, О. Смірнов, С. Єчмаков та ін.) зазначають, що тіньова економіка виникла одночасно з виникненням державних утворень. Саме в цей час держава починає встановлювати формальні правила обліку результатів господарської діяльності для збору податків [1, с. 48].

Прихильники другого підходу (І. Мазур, О. Турчинов, Ю. Латов, М. Тарасов та інші вчені) пов'язують виникнення тінізації економіки із зародженням товарно-грошових відносин [1, с. 49].

Мотивами здійснення заборонених видів економічної діяльності у неявній, прихованій формі з точки зору психології і антропології є суперечлива, дуальна природа самої людини, якій одночасно притаманні чесність та обман, щедрість та корисливість, альтруїзм та егоїзм. Співіснування таких ознак певною мірою завжди присутнє в господарській діяльності всіх народів на будь-якій стадії розвитку. Отже, ідеального типу людини як суб'єкта економічних відносин не існує, а отже, в принципі не може і бути досконалих ринкових систем. Тому перманентні вади ринку – одна із фундаментальних першопричин походження тіньової економіки.

Науковцями та практиками виділяється та розглядається комплекс чинників, пов'язаних із виникненням та розвитком тіньової економіки.

Шнайдером Ф. і Ернсте Д. проведено ряд досліджень для країн з перехідною економікою та України, зокрема [8, с. 64], та виділено ряд чинників тінізації, що пов'язані із розпадом СРСР і процесом трансформації. А. Колодій наголошує на політичному підґрунті тінізації економічної діяльності, а також на ряді неефективних дій з боку держави. На його думку, в поєднанні з високим фіскальним навантаженням це створює існуючий стан економічних відносин [10, с. 84]. В.О. Мандибура аналізує макроекономічні фактори і можливість впливу держави на тіньовий сектор економіки [14, с. 331]. М.М. Єрмошенко проводить аналіз чинників тіньової економіки у взаємозв'язку із формуванням та механізмами нагромадження тіньових капіталів [15, с. 65]. А.К. Кінах наголошує, що навантаження на фонд оплати праці – найбільш серйозна причина тіньової економіки [15, с. 67].

Аналіз міжнародного досвіду дав можливість виявити деякі «класичні» причини тінізації економіки. Ці причини умовно розділимо на соціальні та економічні. Соціальні причини тінізації економіки узагальнено на рис. 2.12.

До економічних причин відносяться такі:

1) характер державного втручання в економіку. При цьому питома вага економіки, що «йде в тінь», знаходиться в прямій залежності від ступеня регулятивного втручання, рівня оподаткування та масштабів корупції.

2) відкриття зовнішніх ринків з подальшим загостренням конкуренції, в першу чергу з виробниками з країн третього світу, спонукає товаровиробника знижувати витрати будь-якими легальними і нелегальними способами [16, с. 13].

Систематизуючи причини поширення економічної тінізації в Україні, до основних віднесемо:

- 1) корумпованість чиновників, відсутність довіри до влади;
- 2) значний рівень регулятивного втручання з боку держави;
- 3) складність реєстрації бізнесу при низькій ймовірності покарання за недотримання законодавства;

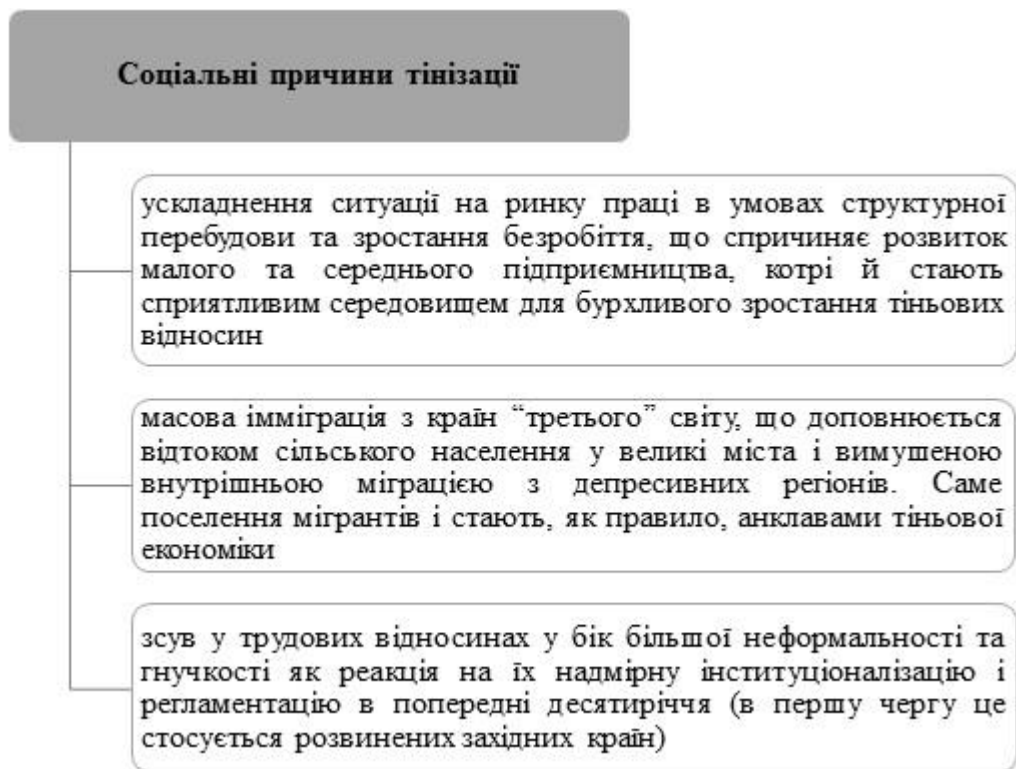

Рисунок 1.12 – Соціальні причини тінізації

Джерело: складено автором за даними [25]

- 4) ускладнення ситуації на ринку праці, що спричинене наслідками кризи, значне фіскальне навантаження на фонд оплати праці, трудова міграція;
- 5) зрощення інтересів мафіозних та кримінальних структур, представників політичних еліт;
- 6) недовіра до банківського сектору та зростання ризикованості вкладання коштів у фінансові і інвестиційні компанії спричиняють нагромадження тіньових капіталів, їх відтік за кордон, бартер та торгівлю в іноземній валют;
- 7) слабка і неефективна система державного обліку і контролю;
- 8) швидка втрата глибоко притаманних українському народу моральних традицій, етичних норм поведінки, що лежать в основі соціальної престижності, кваліфікованої, чесної праці, поваги до приватної та спільної власності і є становлять вихідною базою щодо дотримання кодексів підприємницької та робітничої честі тощо [33, с. 113].

В розвинених країнах мотивація тіньової діяльності пояснюється, в першу чергу, надмірним податковим навантаженням на підприємства та зарегульованістю господарських відносин. Найвищі податки в Європі у Греції, Італії, Бельгії та Швеції і, відповідно, у цих же країнах – масштабно розвинений тіньовий сектор. США і Швейцарія, як розвинені країни з найменшим рівнем податкового тягара мають відносно невеликий тіньовий сектор. За оцінкою професора Шнайдера, саме через прямі та непрямі податки біля 55% підприємств переходять в тіньовий сектор [40]. Тяжкість податкового навантаження визнається одним з найбільш значущих чинників, стимулюючих зростання тіньової економіки та активізацію кримінальної економічної діяльності.

Податкове навантаження впливає на тінізацію економічної діяльності в країнах з будь-яким типом ринкової економіки. Однак, його дію в кожній країні відрізняють свої особливості. Наприклад, у США особливий вплив здійснюють високі ставки податку на прибуток. У Росії поширенню практики приховування доходів сприяють високі ставки відрахувань до фондів соціального страхування і високі ставки податку на додану вартість. У країнах, що здійснюють політику протекціонізму, особливо впливають високі ставки експортних та імпорتنих мит. У ряді країн тіньова економіка багато в чому пов'язана з інтенсивними потоками іммігрантів з країн периферійної частини світового господарства [33, с. 124-125].

Таким чином, причини існування тіньової економіки можуть бути різні. Однак можна виділити головну – політична і соціально-економічна стабільність в розвинених країнах, що є наслідком існування певних економічних свобод у цих країнах.

Саме при чіткому виокремленні та систематизації чинників, які призводять до тінізації, можливо реалізувати ефективну політику та заходи, пов'язані зі зниженням тіньового сектору економіки.

РОЗДІЛ 2 ДІАГНОСТИКА ГЛОБАЛЬНОЇ ТІНЬОВОЇ ЕКОНОМІКИ

2.1 Аналіз тенденцій розвитку глобальної тіньової економіки

Проблема тінізації економіки є надзвичайно актуальною для всіх країн світу. Але основними відмінностями в тій чи іншій країні є:

- обсяги тіньової економіки;
- реалізація державних стратегій, програм боротьби з тіньовою економічною діяльністю;
- стан соціально-правового контролю;
- регуляторна діяльність держави;
- показники рівня життя населення [2, с. 132].

За різними оцінками, масштаби тіньової економіки в розмірі 5-10% від ВВП не викликають суттєвих порушень в економіці, не чинять істотного впливу на соціально-економічні процеси в суспільстві і вважаються припустимими. Якщо розміри тіньового сектору сягають понад 30% ВВП, утворюється критична маса. Перевищення критичної маси свідчить про функціонування в країні відтворювальної системи тіньових економічних відносин [2, с. 133]

Світовий ВВП за розрахунками Світового банку у 2021 році становив 94 трлн. дол. США. Рівень тінізації світової економіки на сучасному етапі відповідно до досліджень різних міжнародних організацій становить від 18 до 35 % загального світового ВВП. Отже, найпесимістичний розрахунок свідчить, що в тіні нині перебуває близько 29 трлн. дол. США [38].

Сектор тіньової економіки фігурує на порядку денному багатьох країн світу вже протягом кількох десятиків років. Згідно статистики та прогнозу міжнародної організації аудиторів АССА, на сьогоднішній день спостерігається тенденція до його скорочення, проте тіньова економіка постійно змінюється і, отже, адаптується до поточних трендів глобалізації, цифровізації та появи нових бізнес-моделей (табл. 2.1).

Таблиця 2.1 – Обсяги глобальної тіньової економіки (в % від ВВП)

Країна	Роки				Прогноз 2025
	2011	2016	2017	2020	
Світ	23,1	22,7	22,5	22,1	21,4
США	8,2	7,8	7,7	7,4	6,9
Росія	39,3	39,1	39,3	39,4	39,3
Китай	10,5	10,1	10,2	10,0	9,9
Японія	10,2	10,1	9,9	9,4	7,9
Азербайджан	47,0	67,0	66,1	56,7	58,4
Нігерія	50,7	48,4	47,7	47,0	46,1

Джерело: складено автором на основі даних АССА. Emerging from the shadows: the shadow economy to 2025.

Така адаптація до нових можливостей породжує серйозні проблеми у суспільстві та створює небезпечні інциденти щодо порушення податкового законодавства, що не може не відбиватися на зростанні злочинності, особливо на ринку праці та транскордонного шахрайства, тобто збільшення неформального та чорного сектору тіньової економіки. При цьому учасники цих процесів дедалі витонченіше використовують у своїй діяльності нові технології, а розвиток гіг-економіки лише посилює потенційну загрозу значного зниження податків.

Згідно з останніми даними Міжнародної організації праці, неформальний сектор у світовому масштабі налічує близько 2 мільярдів зайнятих, що становить 60% від їх загальної кількості. Розглядаючи цей показник у регіональному розрізі, слід зазначити, що найбільша частка робочих місць, створених «в тіні», зафіксована в Африці та становить 85,8%, а найменша – у Європі та Центральній Азії – 25,1% [41].

Розглянемо динаміку розвитку тіньової економіки в країнах Європейського Союзу (показники представлено на основі використання методу попиту на готівку) в табл. 2.2.

Таблиця 2.2 – Обсяг тіньової економіки в країнах ЄС у 1970-2020 роках,
у % до ВВП

Країна	1970	1980	1994	1995	1997	2002	2011	2016	2017	2018	2019	2020
Австрія	1,8	3,0	6,7	7,3	8,9	-	8,2	8,0	7,1	6,7	6,1	5,8
Бельгія	10,4	16,4	21,4	21,6	22,4	-	17,1	16,1	15,6	15,4	15,1	15,3
Великобританія	2,0	8,4	12,4	12,6	13,0	12,5	11,83	9,4	9,4	9,8	9,6	9,9
Греція	-	-	26,0	26,6	-	-	25,0	21,5	21,5	20,8	19,2	20,2
Ірландія	4,3	8,0	15,3	15,6	16,1	-	12,8	11,2	10,4	9,7	8,9	8,9
Іспанія	10,3	17,2	22,3	22,6	23,1	22,5	19,2	17,2	17,2	16,6	15,4	15,1
Італія	10,7	16,7	25,8	26,2	27,3	27,0	21,2	20,3	19,8	19,5	18,7	18,7
Нідерланди	4,8	9,1	13,6	14,1	13,5	-	9,8	9,0	8,4	7,5	7,0	7,2
Німеччина	2,7-3,0	10,3-11,2	13,1	13,9	15,0	16,0	13,7	10,4	10,4	9,7	9,4	9,1
Норвегія	6,2-6,9	10,2-10,9	17,9	18,5	19,4	-	14	12,2	12,2	11,8	10,8	10,6
Франція	3,9	6,9	14,3	14,8	14,7	15,0	11	11,5	12,8	12,5	12,4	12,4
Швейцарія	4,1	6,5	6,6	6,9	8,1	-	8,6	6,5	6,0	5,8	5,5	5,3
Швеція	6,8-7,8	11,9-12,4	18,3	18,9	19,8	-	14,7	13,0	12,1	11,6	10,7	10,3

Джерело: складено автором за даними [44]

З табл. 2.2 видно, що якщо у 1970 р. частка тіньової економіки в більшості країнах була менше 10% ВВП, то у 1997 році вона зросла майже до 20% ВВП у Бельгії, Данії, Іспанії, Італії, Норвегії, Швеції.

Найбільш суттєвий темп зростання тіньової економіки спостерігався в Бельгії та Італії. Зростання цього показника характерне також і для тих країн, де обсяг тіньової економіки трохи менший – Німеччина з 2,7-3,0 % до 15 %, Ірландія з 4,3 % до 16,1%, Норвегія з 6,5 % до 19,4 %. Частка тіньової економіки країн Європейського Союзу мала тенденцію до зростання до 2016 року, потім спостерігається незначне зменшення тінізації економіки в деяких країнах ЄС.

Аналіз тінізації економіки країн ЄС у 2017 році показав, що Греція (21,5% ВВП), Італія (19,8,3%), Іспанія (17,2%) та Бельгія (15,6%) – найбільші тіньові економіки з країн Європейського Союзу.

У II групі знаходяться Швеція (13 % ВВП), Франція (12,8 %), Норвегія (12,2%), Данія (11 %), Ірландія (12,1%), Німеччина (10,4%), Нідерланди (8,4

%). До групи країн з найменшою тіньовою економікою належать Австрія (7,1 % ВВП) та Швейцарія (6 % ВВП).

В цілому в країнах ЄС спостерігаємо стійку тенденцію до зростання загального рівня тіньової економічної діяльності, а в результаті – втрат офіційних доходів країн. Тіньова економіка в Європі охоплює значну частину легальних видів комерційної діяльності. Її розмір в 2016 році збільшився на 5% відносно 2011 року. Проведений аналіз показав, що варіаційний розмах тіньового ринку по країнах Європейського Союзу коливається від 7-8% ВВП в Австрії та Швейцарії до майже 30% ряді країн Центральної і Східної Європи. Тіньова економіка на Кіпрі та Мальті, в Естонії, Болгарії та Румунії, становить близько 30% річного ВВП [29].

Однією з головних причин поширення тіньових процесів в країнах ЄС та по всьому світі є остання економічна криза. У 2020 році для Європи у складі країн Європейського Союзу, Туреччини, Норвегії та Швейцарії загальний рівень тіньової економічної діяльності 20 % ВВП [44, с. 73].

Обсяг тіньової економіки в країнах ЄС у 2020 році (у відсотках ВВП) наглядно представлено на рис. 2.1.

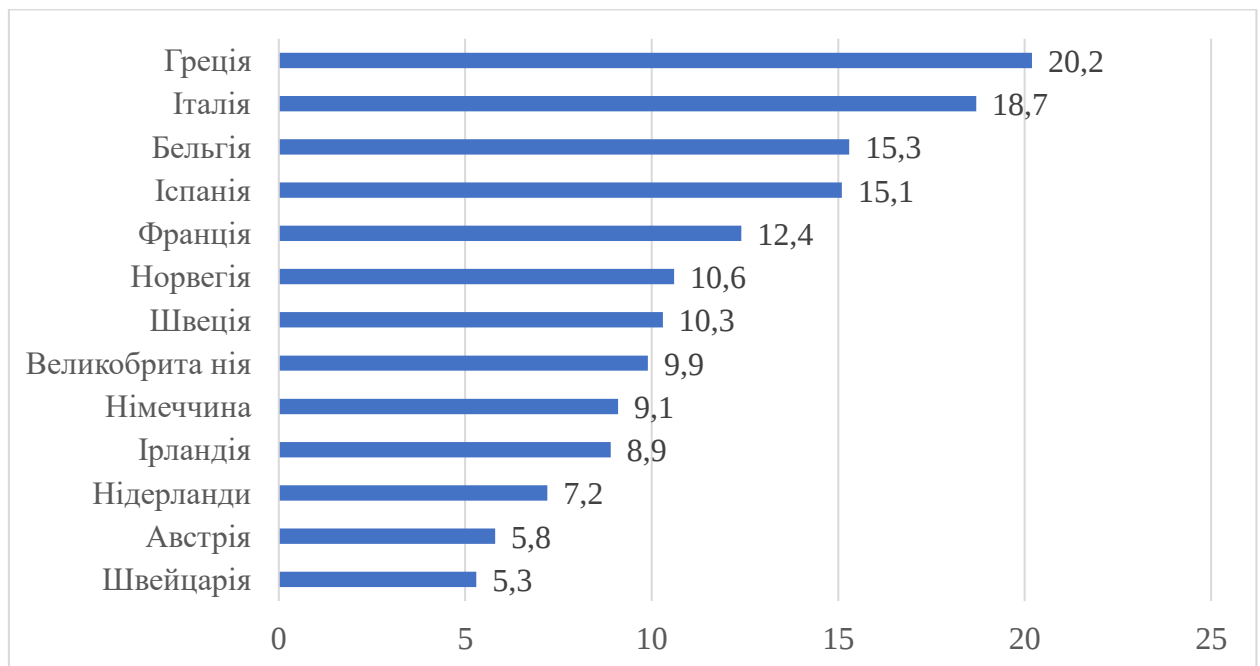

Рисунок 2.1 – Обсяг тіньової економіки в країнах ЄС у 2020 році
(у відсотках ВВП)

Джерело: складено автором за даними [45]

Отже, розмір тіньової економіки в розмірах 5-10% ВВП, який вважається припустимим, спостерігаємо в Швейцарії, Австрії, Нідерландах, Німеччині, Великобританії.

До держав Європейського союзу з найвищими показниками тіньової економіки (більше 20,0 %) можна віднести Естонію, Румунію та Хорватію.

Структура тіньової економіки в цілому по ЄС є доволі цікавою. За даними досліджень французького журналу «Le Monde» 66,5 % тіньового сектору економіки ЄС становить незаконна праця людей, яка застосовується в аграрному виробництві, на будівництві та в домогосподарствах; 33,5 % складають доходи, що приховуються від фіскальних органів, та найчастіше використовуються в роздрібній торгівлі (сплата за послуги таксі, прибуток кафе тощо) [50].

В країнах Європейського Союзу піднесення тіньової економіки зумовлено: надлишковою пропозицією праці; високим податковим навантаженням і тягарем соціального страхування; диспропорцією доходів; низьким рівнем економічним зростанням; корупцією та неефективністю державного регулювання [36, с. 91].

Значний вплив на функціонування глобальних бізнес-систем має проблема тіньової економіки. Такі різновиди тіньової діяльності як корупція, наркобізнес, фінансування тероризму справедливо відносять до глобальних проблем розвитку бізнес-систем [34, с. 65].

Зростання тіньової економічної діяльності в країнах ЄС впливає спочатку на появу, а потім на збільшення тіньових оборотів в таких сферах діяльності як торгівля (80%), нерухомість (60%), будівництво (66%), громадське харчування (53%), гральний бізнес (53%), ЗМІ (53%), транспорт і перевезення (46%) [34, с. 66]. Крім того, тіньова економіка окремих країн ЄС впливає на зростання рівня корумпованості у галузях, які здійснюють землевідведення під будівництво, постачання енергоносіїв, операції з комерційною нерухомістю (оренду) і приватизацію державного майна.

2.2 Особливості оцінки рівня тінізації економіки країн світу

Одночасно з виникненням поняття «тіньова економіка» виникла проблема визначення розмірів тіньової економіки. Але до сьогодні не має єдиної методики оцінки розмірів тіньової економіки, яка б застосовувалась у всіх країнах світу та абсолютно точно визначала частку тіньової економіки у ВВП країни.

Більшість країн світу в процесі оцінювання розмірів тіньової економічної діяльності використовують макроекономічні методи, одними з яких є статистичні методи оцінки, в основі яких лежить СНР країни та балансові методи [28, с. 83].

Метод електробалансу широко використовується в країнах колишнього Радянського Союзу [27, с. 18].

Поширеним методом оцінки обсягів тіньової економічної діяльності, який використовується Світовим банком, є моделювання із прихованими змінними. Одну із версій такої моделі розробив та представив широкому загалу Ф. Шнайдер: Multiple Indicators and Multiple Causes (MIMIC) model. Основою розрахунків цього автора є багатовимірне динамічне моделювання. В якості прихованої змінної, що безпосередньо не підлягає виміру, використовується саме тіньова економіка (не абсолютні, а відносні її обсяги). Вчений пов'язує зміну масштабів тінізації економіки у певний часовий період із динамікою низки непрямих детермінант і спостережуваних індикаторів, що є незалежними показниками. Найбільш часто у моделі MIMIC використовують такі ключові фактори:

- податкове навантаження (питома вага прямих та непрямих податків у ВВПта темпи їхнього зростання);
- інтенсивність та складність режиму державного регулювання (відносна чисельність державного апарату порівняно із сукупної кількістю зайнятих);
- динаміка обсягів (частки) готівкового обороту;

- темпи зростання виробництва окремих товарів і послуг;
- рівень безробіття;
- специфічні психологічні та моральні чинники суспільства (наприклад, готовність займатися тіньовою діяльністю на основі експертних оцінок та результатів соціологічних опитувань).

Дана модель складається із двох частин:

- 1) системи рівнянь для визначення факторів-детермінант, які впливають на масштаб явища;
- 2) системи рівнянь структурних елементів – індикаторів тіньової економічної діяльності.

Аналіз матриці коваріації параметрів моделі дає можливість встановити динаміку обсягів тіньової економіки.

За результатами дослідження Ф. Шнайдера на прикладі розвинених європейських країн пріоритетними є такі детермінанти (в порядку значимості): мораль, прямі податки та держрегулювання. Але, слід підкреслити, вчений під тіньовою економікою розуміє всі незадекларовані для оподаткування доходи, отримані як у грошовій, так і натуральній формах.

Вважаємо, що до беззаперечних переваг методу моделювання MIMIS слід віднести його універсальну гнучкість та відносну коректність результатів оцінки тіньової економічної діяльності як у світовому масштабі, так і на національному рівні. Для такого типу моделей є можливість врахувати значну кількість різнобічних факторів і показників тіньової економіки шляхом їх порівняльного аналізу.

Критика проаналізованого методу зводиться здебільшого до загальних недоліків всієї групи макроекономічного моделювання:

- модель побудована на передумовах існування взаємозв'язків, котрі потребують додаткової верифікації;
- модифікація існуючих алгоритмів призводить до суттєвої диференціації отриманих даних, а інколи – і до вагомих протиріч із існуючими експертними оцінками;

- достовірність кінцевих результатів оцінки напряму залежить від повноти, кількості і точності у виборі вхідних змінних;
- програмна реалізація такого типу моделей є складною;
- використання агрегованих макропоказників у моделі призводить до завищених обсягів тіньової економічної діяльності.

Однак, незважаючи на ряд існуючих об'єктивних недоліків групи макроекономічного моделювання, вважаємо, що саме моделювання як метод оцінки обсягів тіньової економічної діяльності на рівні окремої країни є найбільш перспективним у прикладному аспекті, але при умові одночасного комбінування ізмонетарним та інтегральним підходами. Це дає можливість посилити позитивні характеристики такого підходу і, відповідно, нівелювати негативні.

Урядом кожної країни, з огляду на факт наявності великої кількості різних методів оцінки рівня тіньової економіки, самостійно визначаються методи, на основі яких проводять оцінку обсягів тіньового сектора економіки. Відмітимо, що в Україні на сьогодні використовується дві офіційні методики оцінки рівня тіньової економіки: методика Міністерства економічного розвитку і торгівлі та методика Державної статистичної служби України.

В Україні на основі рекомендацій, затверджених наказом Мінекономіки України №123 від 18 лютого 2009 р. [24], для оцінки обсягів тіньової економіки використовують інтегральний коефіцієнт тінізації економіки. Розрахунок даного коефіцієнта здійснюється на основі чотирьох методів: фінансового, монетарного, електричного та методу «витрати населення - роздрібна торгівля» [24]. Оскільки кожний з цих методів дає лише приблизну оцінку в межах охоплення ними інституційних секторів національних рахунків, усереднене значення результатів цих методів дає характеристику стану та тенденцій розвитку тіньової економічної діяльності в Україні. Окрім того, Міністерством економіки для оцінки мінімального та максимального коефіцієнтів, у межах яких знаходиться рівень тіньової економічної діяльності, застосовується метод збитковості підприємств [24].

Перейдемо до розгляду особливостей здійснення розрахунків рівня тіньової економіки за кожним із вищезгаданих методів.

Обчислення рівня тіньової економічної діяльності за методом «витрати населення - роздрібний товарообіг» передбачає виявлення наявності перевищення споживчих грошових витрат населення на придбання товарів над загальним обсягом продажу населенню товарів усіма суб'єктами господарювання в легальному секторі економіки. Дані щодо витрат домогосподарств отримують шляхом вибіркового обстеження на добровільній основі умов життя домогосподарств, а дані щодо загального обсягу продажу населенню товарів усіма суб'єктами господарювання одержують шляхом обробки статистичної звітності, яка подається на обов'язковій основі. Цей метод – прямий і застосовується для розрахунку макроекономічних параметрів тіньової економічної діяльності.

Вважаємо, що до переваг вище наведеного методу належить відносно проста методика розрахунку обсягів тіньової економіки, а недоліки методу пов'язані із дотриманням вимог репрезентативності досліджуваної вибірки. Також відзначимо, що на структуру та розміри витратної частини населення впливають ряд чинників нетіньового походження: тип домогосподарств; чисельність дорослих та дітей; окрім того витрати зазнають сезонних змін і мають регіональну специфіку.

Непрямий фінансовий метод не поширений на міжнародному рівні, і є відображенням національної специфіки тінізації української економіки. Методика його реалізації заснована на порівняльному аналізі базових економічних показників діючих підприємств, а основне джерело інформації для розрахунків – їхня фінансова звітність. Цей метод ґрунтується на встановленні тенденцій зміни співвідношень між вартістю використаних у процесі виробництва товарів/робіт/послуг та валових доходів підприємств за видами діяльності на галузевому рівні або загалом у країні. Вважається, що зростання доданої вартості товарів за виключенням тієї частки, динаміка якої обумовлена впливом об'єктивних факторів (прямих змін масштабів

випуску продукції, цінових детермінант) є свідченням про приховані доходи і їх тіньове походження. Якщо у монетарному підході ключовим фактором є питома вага агрегату M_0 у загальній структурі грошової маси і стосується всіх господарюючих суб'єктів, то фінансовий метод – лише діяльність чинних підприємств. Цей чинник в сукупності вагомою складністю необхідних розрахунків вважаємо його суттєвим недоліком.

Обчислення рівня тіньової економіки за непрямим монетарним методом передбачає визначення тенденцій зміни співвідношення обсягу готівки до банківських депозитів у періоді, який аналізується, до базового періоду. При застосуванні монетарного методу необхідно враховувати певні припущення:

- швидкість обігу готівкових коштів однакова як в офіційній, так і в тіньовій економіці;
- при здійсненні суб'єктами економіки незареєстрованої економічної діяльності розрахунки за товари (роботи/послуги) проводяться з використанням готівки, а це зумовлює збільшення попиту на готівку в обігу, яка обертається поза банками;
- у базовому періоді рівень тіньової економічної діяльності дорівнює нулю;
- базовим вважається період, у якому рівень тіньової економічної діяльності був незначним.

В цілому, розрахунок рівня тіньової економічної діяльності за монетарним методом здійснюється на основі рівнів тіньової економіки, які розраховані за методом Гутманна та за модифікованим методом.

Інтегральний рівень тіньової економіки за монетарним методом – це сума зважених величин рівнів тіньової економічної діяльності, які розраховані за двома вищезазначеними методами.

Обчислення рівня тіньової економіки за електричним методом ґрунтується на порівнянні приросту внутрішнього споживання електроенергії з приростом ВВП та припущенні, що приріст внутрішнього споживання електроенергії повинен відповідати приросту реального ВВП. Отже, якщо

спостерігається перевищення приросту внутрішнього споживання електроенергії над приростом ВВП, то вважається, що електроенергія спрямовується на виробництво в тіньовій економічній діяльності. Відмітимо, що таке припущення правильне, якщо технологічний рівень виробництва товарів, виконання робіт та надання послуг залишається незмінним. Якщо ж відбувається інвестування в енергоефективні проекти чи енергозберігаючі заходи, то різниця між індексом зміни внутрішнього споживання електроенергії та індексом зміни ВВП зростає внаслідок НТП.

Одночасно з основними методами для оцінки граничних рівнів тінізації (мінімального та максимального діапазонів відносно офіційного ВВП країни) Міністерством економічного розвитку і торгівлі України використовується метод «збиткових підприємств», в основі якого лежить низка досить сумнівних гіпотез:

- збиткові підприємства фактично є прибутковими із врахуванням їхніх тіньових доходів. Однак, на нашу думку, отримання тимчасових збитків від комерційної діяльності є повсякденним явищем, особливо у кризові періоди;
- порівняння витрат таких підприємств відповідає співвідношенню їх кількості. Однак, як структура, так і обсяги витратної частини підприємств надто диференційовані, навіть в одній сфері економічної діяльності;
- рентабельність збиткових підприємств тотожна рентабельності прибуткових в тому ж самому аналітичному періоді. Але «зрівняльний» підхід відносно прибутковості суб'єктів господарювання внаслідок наявності неоднорідних умов функціонування офіційного і тіньового сегментів української економіки не може коректно застосовуватися.

Граничний мінімальний коефіцієнт тіньової економічної діяльності розраховується з урахуванням вищезазначених припущень і є співвідношенням тіньового прибутку в періоді, що аналізується, до обсягу ВВП у періоді, що аналізується. При цьому граничний максимальний коефіцієнт тіньової економічної діяльності розраховується з урахуванням

припущення, що всі прибуткові підприємства відображають у звітах лише невикривлені дані, а всі збиткові підприємства приховують увесь обсяг валової доданої вартості виробленої ними продукції, а не тільки прибуток.

Вважаємо, що за умови реалізації концепції легалізації національної економіки реальність наявних припущень є недопустимою, адже суперечить самому факту ймовірної оптимізації обсягів тінізації економічної діяльності.

Відмітимо, що масштаби тіньової економіки України за кожним із розглянутих методів можуть відрізнятися від одного до кількох десятків відсотків відносно офіційного ВВП країни залежно від періоду дослідження. Для того щоб нівелювати розбіжності за обраними методами розраховується інтегральний індекс рівня тіньової економіки України – це сума оцінок, зважених на внесок відповідного інституційного сектора у ВВП держави.

Розрахунок інтегрального показника рівня тіньової економічної діяльності в національній економіці здійснюється шляхом зведення оцінок за чотирма методами («витрати населення - роздрібний товарообіг», фінансовим, монетарним і електричним) в узагальнений показник з використанням коефіцієнтів, що застосовуються для оцінки рівня тіньової економічної діяльності за кожним методом у періоді, що аналізується, з урахуванням стабільності оцінок за відповідним методом за попередні. Чим більш нестабільними є оцінки рівня тіньової економічної діяльності за кожним методом у попередні роки, тим меншим є вплив відповідного методу на інтегральний показник рівня тіньової економіки. Перевага надається тому методу, що має більш стабільні оцінки за останні п'ять років.

Отже, на основі проведеного теоретичного аналізу методів оцінки обсягів тіньової економічної діяльності зробимо підсумкові узагальнення.

Ідеальних методів розрахунку рівня тіньової економічної діяльності не існує, адже кожен із них має переваги та недоліки. Методи макроекономічного рівня характеризуються суттєвою багатогранністю та різноманітністю існуючих підходів та методик. Наприклад, монетарний підхід може застосовуватися лише при умові розвинутих грошових відносин у країні; методи, які

ґрунтуються на аналізі ринку праці характеризуються часовим лагом між настанням подій та їх виміром; ресурсний метод коректно застосовувати тільки у виробничій сфері.

Більшість науковців вважає, що непрямі макроекономічні методи призводять переважно до завищених оцінок, а прямі – до занижених [6, с. 41; 16, с. 33]. Саме звідси – два типи системних похибок: переоцінка параметрів тіньової економічної діяльності та її недооцінка; однак, внаслідок різноспрямованості такі оціночні зміщення частково нейтралізують одне одного. Вважаємо, що застосування будь-яких методів завжди матиме умовний характер, оскільки дає приблизні ймовірні обсяги тіньової економіки та її динаміку, а також значні розбіжності в оцінці абсолютних розмірів тінізації економічної діяльності. Відповідно, всі оцінки необхідно сприймати не як абсолютну істину, а як результат допустимих розрахунків у фіксованій системі прийнятих припущень і методологічних передумов.

На сьогоднішній день немає єдиного погляду на загальновизнану єдину методику вимірювання параметрів тіньової економіки, а також не існує універсальної методики, яка б задовольняла вимоги максимально точного розрахунку. Вибір адекватних методів оцінки масштабів тіньової економіки визначається національною специфікою країни, метою дослідження та залежить від конкретної ситуації. Проте найбільшого поширення набули непрямі макроекономічні методи, які мають низку переваг порівняно з прямими методами мікрорівня: вони економічно оптимальніші, ширші за потенційними можливостями, репрезентативніші та дозволяють точніше оцінювати саме такі масштаби тінізації економіки. Якщо використовувати лише монопідхід, то більш повно врахувати весь спектр тіньової економіки, на нашу думку, дає змогу макрометод моделювання завдяки перевагам його гнучкості, універсальності та складності показників, здатність поєднувати як кількісні, так і якісні детермінанти тіньової діяльності.

Як правило, різноманітні оцінки, ґрунтуються на перевазі одних показників і нехтуванні іншими, на перевазі певного методу та ігноруванні

інших. Цей недолік є загальним майже для всіх ключових методів і не є унікальним для деяких з них. Крім того, об'єктивна оцінка параметрів тінізації економіки має стохастичний характер. Відповідно, проведений критичний аналіз методів оцінки обсягів тіньової економіки свідчить про доцільність і необхідність їх поєднання та комплексного застосування. Такий підхід є найбільш доцільним з огляду на охоплення різних взаємодоповнюючих секторів тіньової діяльності, дозволяє підтвердити чи спростувати висунуті гіпотези та прийняти адекватні рішення щодо детінізації економіки.

Тому вважаємо, що з розглянутих методів оцінки рівня тінізації, як компромісного варіанту для умов національної економіки, можна застосувати комплексне поєднання наступних методів: моделювання, монетарних методів (для коректного порівняння на міжнародному рівні) та метод інтегральної оцінки МЕРТ України (за умови виключення збиткового методу).

2.3 Ключові детермінанти глобальної тіньової економіки

Значна різноманітність факторів тінізації господарської діяльності та наявність суттєвої диференціації їх економічної природи потребують їх групування за певними ознаками. Підкреслимо, що залежно від характеру впливу на структурну динаміку світового економічного розвитку в системі факторів тінізації фінансово-господарської діяльності можна виділити дві групи факторів: змінно-кон'юнктурні та постійно діючі. До змінно-кон'юнктурних факторів глобального середовища будемо відносити так звані динамічні фактори, тобто ті, що мають тимчасовий і постійно мінливий характер дії, а тому мають відчутний вплив на поточний стан та структурну динаміку глобального економічного розвитку та змінюють його основні кількісні і якісні характеристики. Йдеться перш за все про перманентну волатильність та періодичні циклічні коливання макроекономічних показників та індикаторів різних країн, а саме: національних податкових

ставок оподаткування прибутку підприємств, обсягів національного виробництва, рівня зайнятості та безробіття, масштабів експортно-імпортних та інвестиційних операцій, інфляції, норми накопичення капіталу, цінової кон'юнктури на споживчі товари виробничого призначення ін. [5, с. 26].

При цьому актуального значення як у загальнотеоретичному, так і в економіко-практичному вимірах набувають постійно діючі фактори глобального середовища тінізації економіки. З одного боку, вони мають, на наш погляд, стабільний і довгостроковий характер дії, зумовлений політико-правовою, економічною та соціально-культурною стабільністю різних держав. З іншого боку, ця група факторів здатна розбалансувати світові економічні пропорції на глибокому структурному рівні, а саме: між виробництвом засобів виробництва і предметів споживання; між сферами матеріального та нематеріального виробництва; між накопиченням і споживанням капіталу; між спеціалізацією, кооперацією та комбінуванням виробництва; у розподілі виробничих ресурсів країн між традиційними та багатими на інновації галузями та секторами національних економік; у використанні сукупного суспільного продукту для відшкодування засобів виробництва, суспільного та особистого споживання; у співвідношенні особистісних і речових компонентів продуктивних сил тощо.

Водночас комплексний аналіз тінізації глобальної економічної діяльності дає змогу виокремити групи середовищних факторів її поширення залежно від сфери суспільної діяльності. Відмітимо, що, незважаючи на досить високу варіабельність причин виникнення сектору тіньової економіки в різних регіонах світу, залежно від рівня соціально-економічного розвитку країн, матеріального добробуту їх населення та нормативних обмежень підприємницької діяльності, які запроваджує держава, можна вважати універсальними в глобальних умовах чотири групи факторів середовища її розширення: політико-правові, економічні, соціально-культурні та інформаційно-комунікаційні [15, с. 34]. Проаналізуємо їх детально.

Політико-правове середовище тінізації глобальної економічної діяльності включає такі чинники (рис. 2.2).

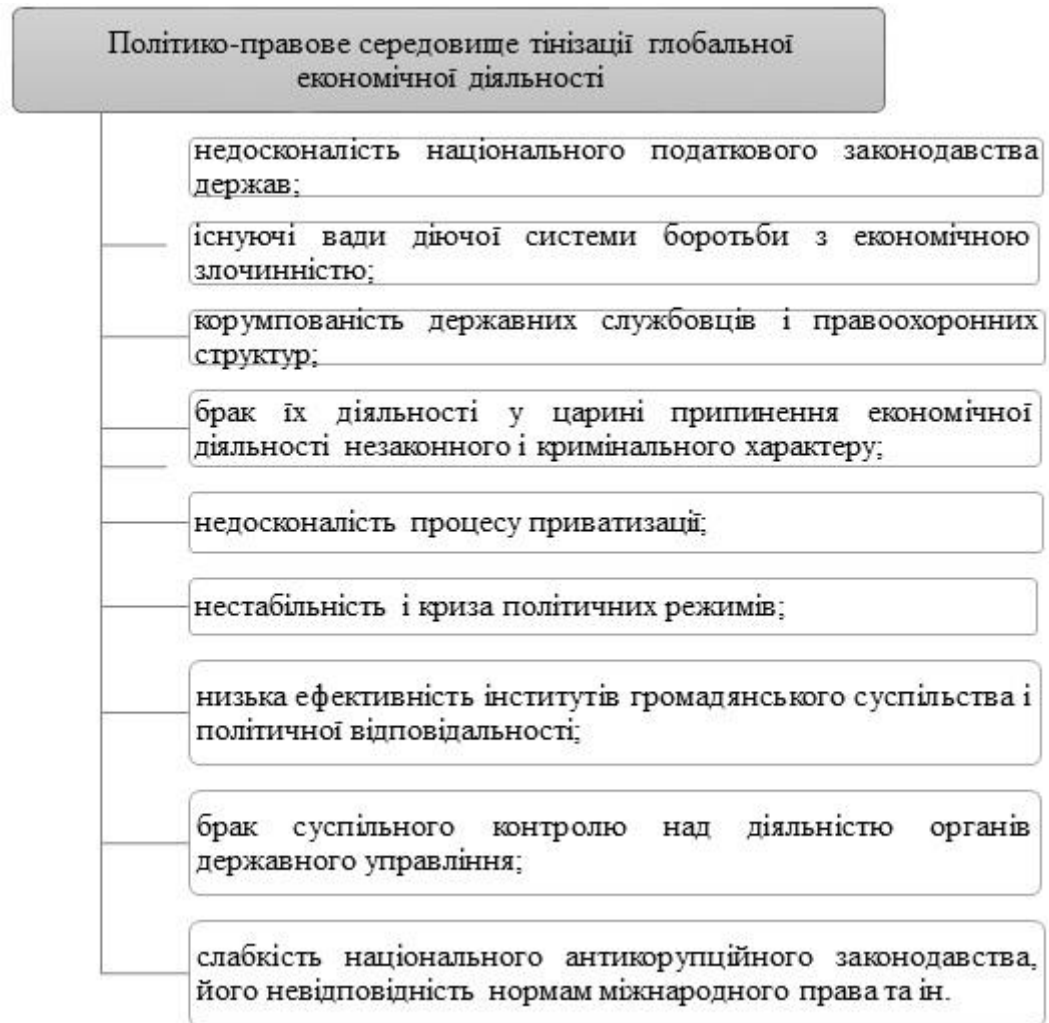

Рисунок 2.2 – Політико-правове середовище тінізації глобальної економічної діяльності

Джерело: складено автором за даними [15]

Важливо зазначити, що розвиток тіньової економіки завжди є природною реакцією окремих осіб, бізнесу та підприємницького сектору на сам факт існування державного регулювання економічних процесів, високий рівень корупції та бюрократизації процесів управління. Як наслідок, спостерігається постійне зменшення обсягів податкових надходжень до бюджетів всіх рівнів та підвищення рівня тінізації господарської діяльності підприємницьких та бізнесових структур.

Підкреслимо також, що саме політико-правові чинники наразі найтісніше пов'язані з тінізацією економічної діяльності, оскільки політичний, законодавчий та інституційно-нормативний клімат, сформований у тій чи іншій державі, фактично визначає спосіб економічної діяльності суб'єктів бізнесу – від надання економічних та податкових преференцій бізнесу до запровадження жорстких тарифних та нетарифних бар'єрів в експортно-імпортних операціях, заборони окремих видів операцій, бойкоту та ембарго тощо.

Наступну групу детермінантів глобальної тіньової економіки становлять економічні чинники, пов'язані з поширенням неформальної зайнятості, перманентними кризами національних фінансових систем країн, реструктуризацією галузей і секторів фінансово-господарської діяльності суб'єктів господарювання, процесами міжнародної трудової міграції, офшорним бізнесом тощо. Крім того, в останні десятиліття в умовах розгортання динамічних процесів транснаціоналізації та глобалізації зміст тіньової економіки зазнає постійних трансформацій як за матеріальним змістом, так і за соціальними формами прояву, в тому числі під впливом зростаючих масштабів відмивання «брудних» грошей, транскордонного переміщення товарів, послуг і факторів виробництва, його системної мережовості та фрагментації, переходу транснаціональних підприємств до впровадження стратегій та моделей агресивних податкового планування [8, с. 55].

Характеризуючи глобальне економічне середовище тіньової економічної діяльності, не можна не відзначити наступне: посилення інтеграції національних економік у світову економічну систему, зростання рівня їх взаємозалежності та поглиблення міжнародного поділу праці призвели до радикального зниження операційних витрат, насамперед у частині фонду оплати праці. Найпростіший механізм досягнення цієї стратегічної мети – перехід компанії в «тінь» і переміщення робочих місць у ті країни та регіони, які мають деформовані ринки праці з великою часткою зайнятих у тіньовому секторі. При цьому найбільшу тенденцію до переходу в «тінь» господарської діяльності виявляють малі підприємницькі структури сфери послуг,

насамперед туризму, торгівлі, громадського харчування, професійних та побутових послуг [8, с. 57].

У системі економічних факторів глобального середовища тіньової економічної діяльності особливе місце посідає довготривала світова тенденція до поступового старіння населення. Така динаміка неухильного зростання у його структури осіб похилого віку дозволяє зробити висновок про швидке зростання глобального попиту на послуги категорій працівників, які найбільш схильні до зайнятості у неформальному секторі.

Крім того, мультиплікує процеси тінізації економічної діяльності значне зростання економічної активності жінок і їх масова інтеграція у глобальний ринок праці. Зростаюча фемінізація глобальної зайнятості на фоні високої зацікавленості жінок в органічному поєднанні сімейних обов'язків та зайнятості на ринку праці призводить до наростання глобального попиту з боку жінок на різного роду гнучкі та нестандартні робочі місця, які в силу значного браку законодавчого регулювання репрезентує неформальний сектор загальної зайнятості [8, с. 65].

У комплексному аналізі економічних факторів глобального середовища тінізації бізнес-діяльності слід підкреслити і такий чинник як значне зростання в останні десятиліття економічного добробуту населення у світовому масштабі. Спричинивши колосальну концентрацію світового багатства у руках заможного класу та представників малочисельного олігархічного класу, ці процеси одночасно стали потужним драйвером тінізації економічної діяльності.

У комплексному аналізі економічних детермінантів глобальної тіньової діяльності особливої уваги заслуговують і масштабні за кількісними та диверсифіковані за структурною міжнародні міграційні процеси. Так, за оцінками експертів МОМ, упродовж декількох десятиліть загальна кількість міжнародних мігрантів збільшилась – з 84,5 до 271,6 млн осіб, або у 3,2 рази.

Наступну групу факторів тінізації економічної діяльності представляють соціально-культурні чинники. Вплив цих чинників обумовлений існуючими відмінностями у культурних установах й орієнтаціях суб'єктів

господарювання, що сформувались упродовж довготривалого історичного поступу у окремих націй і народів та соціальних нормах. Вплив соціально-культурного середовища на процеси тінізації економіки досить яскраво проявляється у широкому сприйнятті різними групами населення субкультури і романтики злочинного світу, духовних цінностей. Вони не лише забезпечують регламентацію та впорядкованість способу життя, моделей поведінки та злочинної діяльності злочинних співтовариств (проти законослухняного суспільства), а й активно залучають тіньовий духовний потенціал для досягнення суспільно-політичних та соціальних цілей тінізації економіки. стосунки. У такий спосіб відбувається злочинне спотворення соціалізації особистості, активізація її злочинної та протиправної економічної поведінки.

Четверту групу факторів середовища тінізації господарської діяльності репрезентують інформаційно-комунікаційні фактори. Їх виникнення пов'язане з четвертою промисловою революцією (XX-XXI ст.), яка започаткувала фундаментальні процеси цифровізації глобального суспільного відтворення, засновані на широкомасштабному застосуванні інформаційно-комунікаційних технологій у всіх його структурних ланках. Підкреслимо, що механізм дії інформаційно-комунікаційного середовища на тінізацію процесів господарської діяльності пов'язаний насамперед із принциповими змінами існуючих підходів до організації виробничо-інвестиційної, фінансової, торгово-збутової, науково-технічної, транспортно-логістичної, маркетингової, інноваційної та інших видів діяльності суб'єктів господарювання. Разом вони спричиняють фундаментальні якісні зміни самих суб'єктів ринку [11, с. 124].

Фундаментальність впливу інформаційно-комунікаційних факторів у глобальному середовищі тінізації економічної діяльності набуває свого концентрованого вираження, насамперед, у світовому поширенні електронної комерційної діяльності, систематичній цифровізації транскордонних потоків фінансового капіталу динамічному розвитку інноваційних комунікаційних систем, платформних бізнес-моделей і широкомасштабному впровадженню сучасного програмного забезпечення у забезпечення бізнес-діяльності тощо. Усі вони разом

спричиняють значне розширення ресурсних можливостей компаній у тінізації її фінансово-економічних операцій на величезні суми по всій планеті [8, с. 70].

Зауважимо, що зв'язок електронної комерції із системними процесами тінізації економічної діяльності проявляється насамперед у значному спрощенні процесу організації та здійснення торговельних операцій завдяки використанню цифрових технологій, а отже у значному зниженні трансакційних витрат, пов'язаних з торговими операціями, з пошуком потенційних покупців та продавців, підвищенням ефективності корпоративної політики управління товарними запасами, а також оперативним виведенням торгових операцій з моніторингового контролю державних контролюючих органів. За прогнозами експертів СОТ, завдяки зниженню трансакційних витрат та збільшенню продуктивності цифрові технології здатні забезпечити додаткове зростання світової торгівлі на рівні 34% на період до 2030 року [45].

Тісний зв'язок електронної комерції із системними процесами тінізації господарської діяльності проявляється також у неналежному захисті прав споживачів, об'єктів інтелектуальної власності та персональних даних споживачів, відсутності ефективного фінансового контролю за укладенням електронних договорів, проведенням електронних транзакцій, їх обліково-аналітичного відображення, технічного забезпечення платіжної інфраструктури. При аналізі впливу електронної комерції на тінізацію економічних операцій особливої уваги заслуговує питання державного регулювання електронних операцій у споживчому секторі через можливе ухилення інтернет-магазинів від виконання своїх зобов'язань щодо виплати компенсації споживачів, приховуючи їх фактичні адреси та здійснюючи взаєморозрахунки зі своїми партнерами, які беруть участь у платіжних операціях [41].

Вважаємо, що сам Інтернет за останнє десятиліття став потужним рушієм тінізації глобальної діяльності. Тут не можна не звернути увагу на досить широке використання недобросовісними суб'єктами господарювання за останнє десятиліття таких заборонених законом «підприємницьких практик», як: кіберзлочини, електронне шахрайство, обман покупців при

здійсненні онлайн-платежів; використання програмного забезпечення для злому комп'ютерних мереж; створення платіжних фальш-систем, сайтів інтернет-магазинів і кредитних організацій; створення хакерських програм і шкідливих кодів з метою отримання облікових даних користувача; DDOS атаки; шахрайство в соціальних мережах та на сайтах безкоштовних оголошень тощо. І це без урахування віртуальних та «підставних» компаній, компаній «поштових скриньок», офшорів, які дозволяють бізнес-структурам запровадити широкий спектр інструментів агресивного адміністрування податків, нівелюючи при цьому гострий конфлікт економічних інтересів держави та бізнесу щодо оптимізації оподаткування та зниження трансакційних витрат господарської діяльності.

Підсумовуючи, зазначимо, що процеси тінізації господарської діяльності в сучасних умовах перебувають під потужним системоутворюючим впливом факторів глобального середовища. Глобальні умови зумовлюють формування якісно нової моделі тіньової економіки – діалектично-взаємодетермінованої. Вона характеризується, з одного боку, потужним впливом глобального середовища на діяльність тіньових бізнес-структур зі значною диверсифікацією факторів, які враховуються ними при розробці та реалізації корпоративних стратегій і бізнес-моделей, а іншого боку – глибокою структуризацією суб'єктами тіньової економічної діяльності глобального середовища відповідно до власних економічних інтересів та операційно-стратегічних цілей.

2.4. Розробка механізму детінізації економіки: імплементація світового досвіду

Рівень тіньової економіки України за попередніми розрахунками Мінекономіки у січні-вересні 2021 року становив 31% від обсягу офіційного ВВП, що на 1 в.п. менше ніж показник відповідного періоду 2020 року.

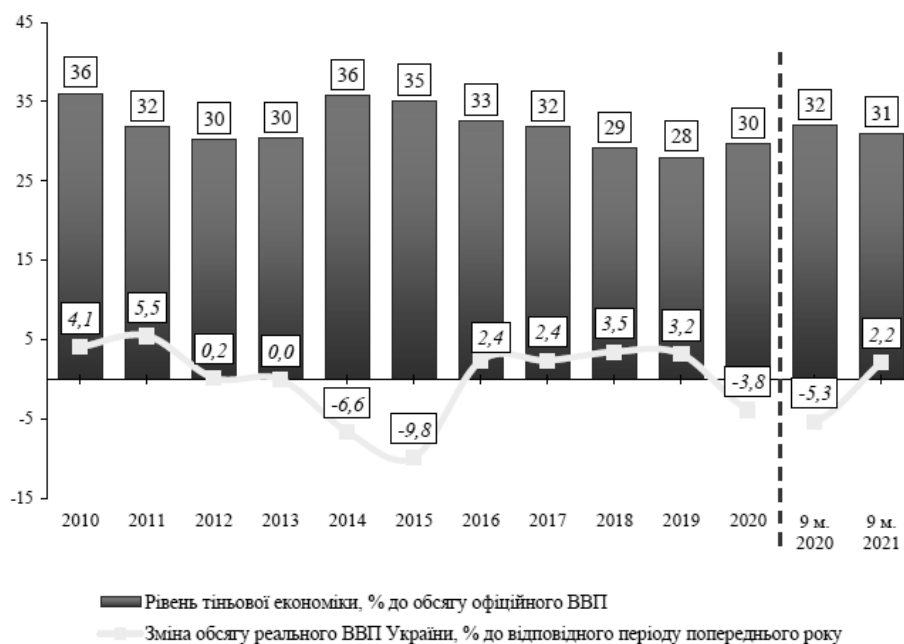

Рисунок 2.3 – Динаміка інтегрального показника рівня тіньової економічної діяльності в Україні і темпів приросту/зниження рівня реального ВВП (у % до відповідного періоду попереднього року)

Джерело: [34]

Незначне зниження рівня тіньової економіки відбулося на фоні адаптації суб'єктів господарювання до діяльності в умовах непередбачуваних карантинних обмежень. Підтвердженням цього є виявлені підприємствами оптимістичні настрої в діловій активності, збереження стабільного споживчого та інвестиційного попиту в умовах «зеленого» рівня епідемічної небезпеки по всій країні та, як наслідок, покращення у звітному періоді (порівняно з січнем-вереснем 2020 року) фінансових результатів діяльності підприємств на фоні сприятливої зовнішньоекономічної кон'юнктури. Водночас це може бути й опосередкованим підтвердженням гіпотези про формування нових схем і каналів тіньової діяльності суб'єктів господарювання в надзвичайних умовах коронакризи, масштаби якої лише частково охоплюються існуючими методами оцінювання масштабів тіньової економіки.

Динаміка рівнів тіньової економіки, розрахована за чотирма методами, залишається різноспрямованою, що є одним із проявів нетиповості коронакризи з можливим формуванням нових каналів тінізації.

Дві класичні методики, якими користуються багато експертів при оцінці тіньової економіки, а також застосовує Мінекономіки, зафіксували зростання рівня порівняно з січнем-вереснем 2020 року:

електричний спосіб – на 2 в.п. (до 27% офіційного ВВП);

монетарний метод – на 1 в.п. (до 32% офіційного ВВП).

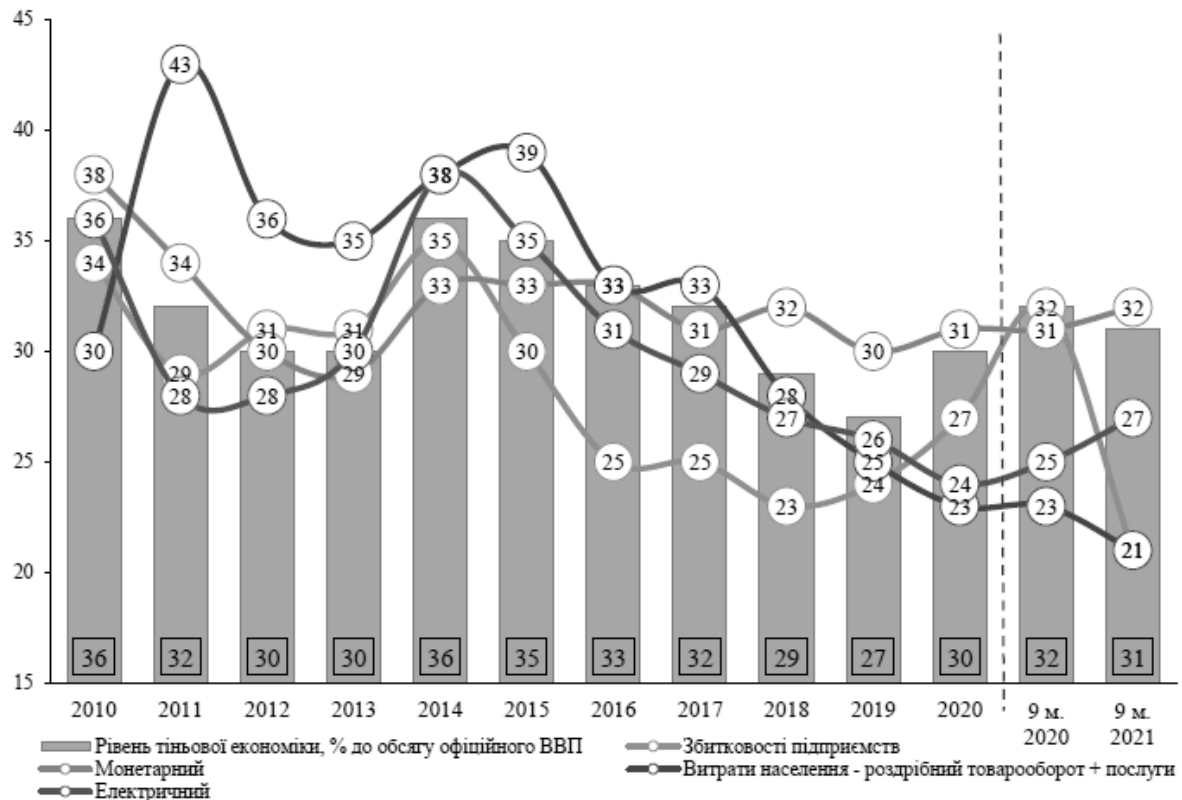

Рисунок 2.4 – Рівень тіньової економічної діяльності в Україні за окремими методами в 2010-2021 роках (у % від обсягу офіційного ВВП)²

Джерело: [34]

Дві методики, які є результатом роботи вітчизняних вчених з огляду на особливості процесів тінізації в Україні, показали зниження рівня тіньової економіки:

метод «витрати населення – роздрібний товарообіг та послуги» – на 2 в.п. (до 21% офіційного ВВП);

² Кожен метод розрахунку рівня тіньової економічної діяльності охоплює певну сферу національної економіки України (з відповідно різною часткою в ній нелегального сектору)

метод збитковості підприємств – на 11 відсоткових пунктів (до 21% від обсягу офіційного ВВП), що отримано за умов: збереження оптимістичних настроїв у підприємницькій діяльності на фоні адаптації підприємств до обмежених умов діяльності та, внаслідок цього, покращення фінансових результатів їх діяльності у звітному періоді; заміна традиційних каналів тіньової активності новими, які лише частково покриваються існуючими методами оцінки її рівня.

Лише інтегральний показник рівня тіньової економічної діяльності є комплексним показником, який повною мірою характеризує таке явище, як тіньова економіка.

Рівень тіньової економіки, розрахований електричним методом, порівняно з січнем-вереснем 2020 року зріс на 2 в.п. і становив 27% від обсягу офіційного ВВП (рис. 2.5).

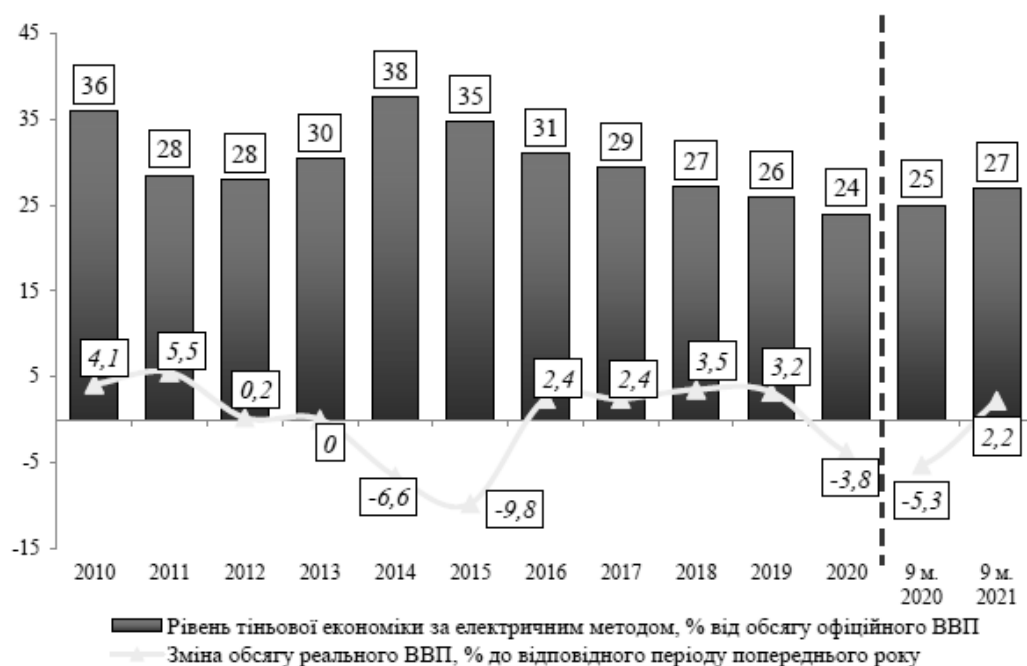

Рисунок 2.5 – Динаміка рівня тіньової економіки за електричним методом в 2010-2021 роках, % від обсягу офіційного ВВП

Джерело: [34]

Тенденція до зростання рівня тіньової економіки за цією методикою засвідчується:

- або падінням обсягу внутрішнього споживання електроенергії (крім споживання на побутові потреби) меншими темпами, ніж обсяг реального ВВП;
- або збільшенням обсягів внутрішнього споживання електроенергії з одночасним скороченням ВВП;
- або, як це сталося за підсумками 9 місяців 2021 року, зростанням обсягів внутрішнього споживання електроенергії (без урахування споживання на комунально-побутові потреби) вищими темпами (на 3,2% порівняно з обсягом січня-вересня 2020 року).), ніж обсяг реального ВВП (на 2,2% відповідно).

За цим методом тенденція до збільшення рівня тіньової економічної діяльності зберігається на тлі зростання попиту на енергетичні ресурси в умовах збільшення внутрішнього інвестиційного попиту, нарощення економічної активності у звітному періоді і збереження сприятливої кон'юнктури на зовнішніх ринках, зокрема, чорних металів (йдеться, насамперед, про відносно високі темпи зростання таких енергоємних галузей, як металургія та машинобудування).

Рівень тіньової економічної діяльності, що розрахований з використанням монетарного методу, збільшився на 1 в.п. порівняно з відповідним періодом 2020 року і склав 32% від обсягу офіційного ВВП (рис. 2.6).

Тенденція до збільшення рівня економічної діяльності в Україні за цим методом сформувалась в умовах як позитивних, так і негативних чинників:

- позитивних: підтримання НБУ програм Уряду, зокрема «Доступні кредити 5-7-9 %», активізація банківського кредитування в національній валюті на фоні відновлення економіки України;
- негативних: збільшення обсягу готівкових коштів в обігу поза банками; поступове здорожчання з березня 2021 р. фінансування для бізнесу та населення на фоні підвищення облікової ставки НБУ.

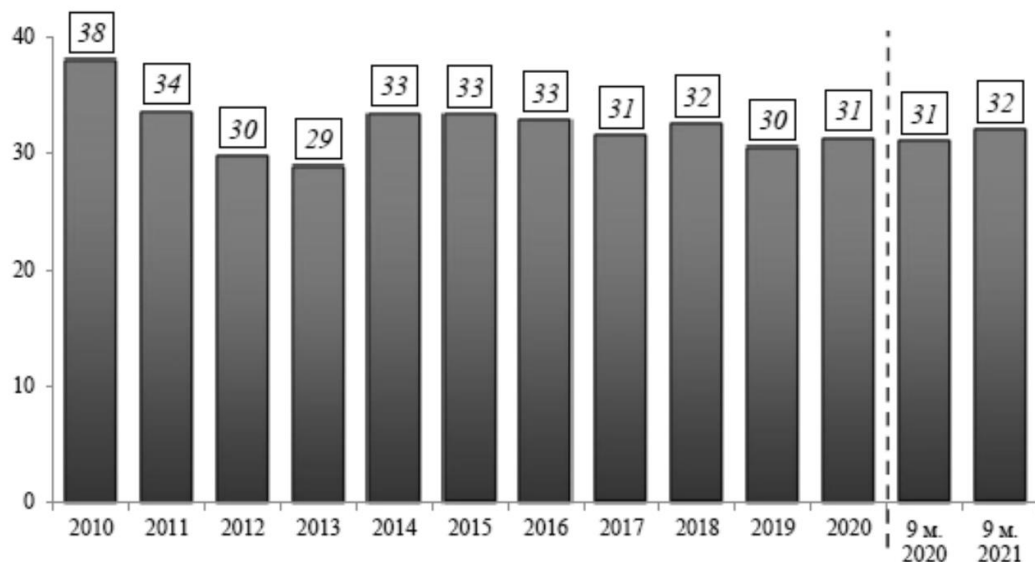

Рисунок 2.6 – Динаміка рівня тіньової економіки за монетарним методом в 2010-2021 роках, % від обсягу офіційного ВВП

Джерело: [34]

Водночас, на фоні зростання готівкового обігу, темпи розширення якого залишалися значними, у період пандемічних обмежень об'єктивним стало й збільшення обсягів безготівкових розрахунків. Тому актуальною вважається гіпотеза про те, що нові моделі споживчої поведінки сформували нетрадиційні безготівкові канали тінізації, які наразі не повністю охоплюються існуючою методикою розрахунку.

Рівень тіньової економіки за методом «витрати населення – роздрібний товарообіг та послуги» порівняно з січнем-вереснем 2020 року знизився на 2 в.п. (до 21% офіційного ВВП) (рис. 2.7).

Тенденцію до зниження рівня тіньової економіки за цією методикою підтверджує скорочення чисельності неформально зайнятого населення віком 15 років і старше – до 19,8% від загальної кількості зайнятого населення цього віку у січні-вересні 2021 року порівняно з до 20,5% у січні-вересні 2020 року. Водночас є висока ймовірність заміни неорганізованих точок торгівлі, діяльність яких призупинено через карантинні обмеження, на «неорганізовані» онлайн-майданчики (купівля товарів і послуг через онлайн

магазини), діяльність яких не повністю охоплюється існуючим порядком оцінки рівня тіньової економіки за цією методикою.

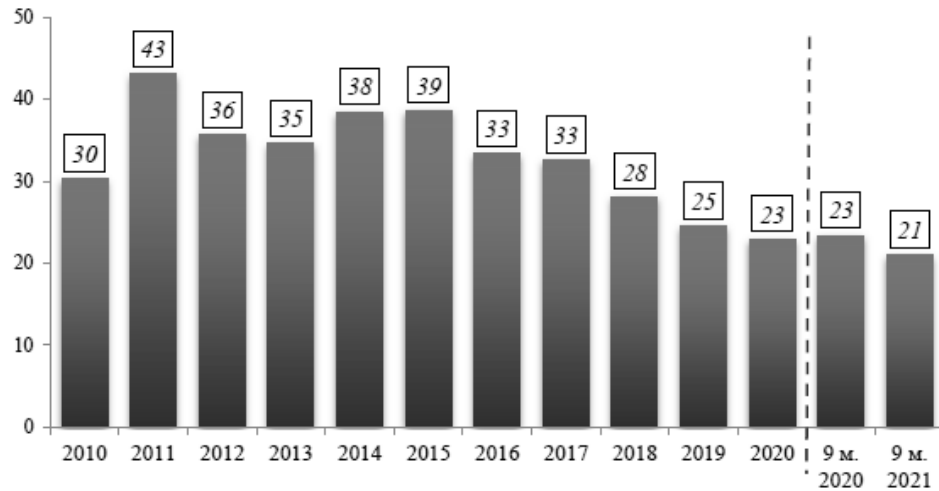

Рисунок 2.7 – Рівень тіньової економіки за методом «витрати населення – роздрібний товарооборот і послуги» в 2010-2021 роках,
% від обсягу офіційного ВВП

Джерело: [34]

Рівень тіньової економічної діяльності, розрахований з використанням методу збитковості підприємств, за підсумком січня-вересня 2021 року склав 21% обсягу офіційного ВВП, що на 11 в.п. менше рівня відповідного періоду 2020 року (рис. 2.8).

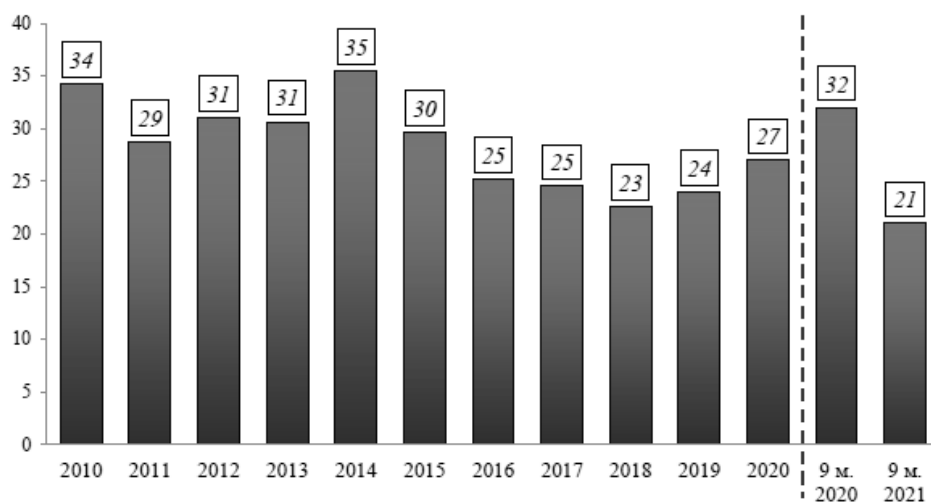

Рисунок 2.8 – Рівень тіньової економіки за методом збитковості підприємств в 2010-2021 роках, % до обсягу офіційного ВВП

Джерело: [34]

Враховуючи високу волатильність цього методу, його вплив на інтегральний показник мінімальний.

Практично за всіма агрегованими видами економічної діяльності (за винятком «Фінансова та страхова діяльність» та «Будівництво») спостерігалася тенденція до зниження рівня тіньової економіки (рис. 2.9).

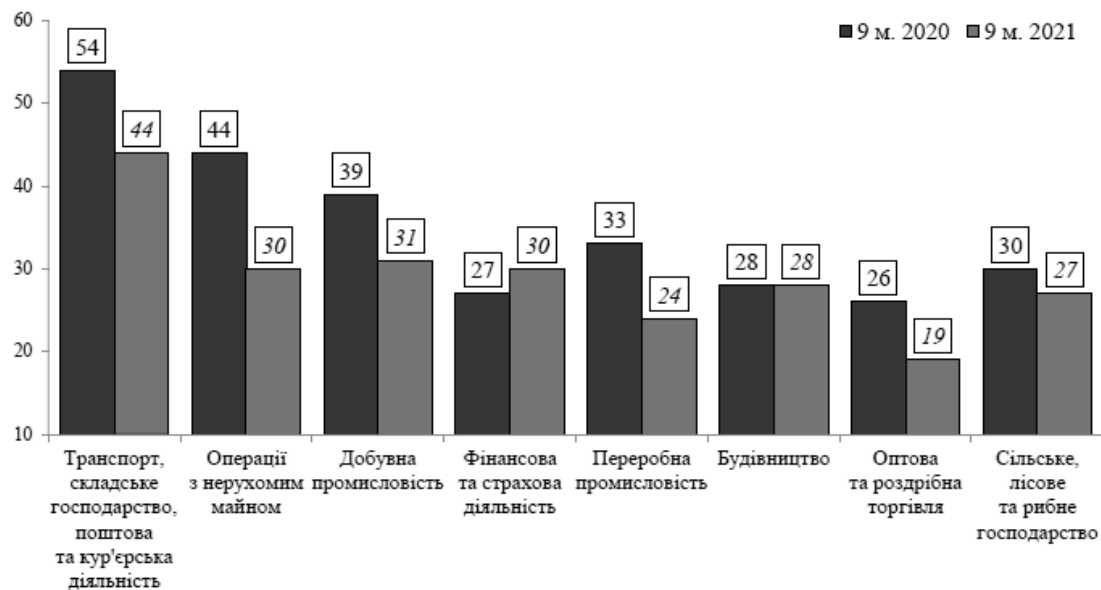

Рисунок 2.8 – Рівень тіньової економічної діяльності за видами економічної діяльності, % від обсягу офіційного ВДВ відповідного ВЕД

Джерело: [34]

Це відбулося на фоні покращення результатів діяльності підприємств цих видів економічної діяльності (за підсумками 9 місяців 2021 року порівняно з відповідним періодом 2020 року) в умовах сприятливої кон'юнктури на зовнішніх ринках та відновлення попиту на окрему продукцію на внутрішньому ринку (цьому сприяли підвищенню соціальних стандартів та заходи Уряду щодо матеріальної підтримки бізнесу та населення під час пандемії).

Виділимо наступні галузі економіки України, в яких спостерігається високий рівень тінізації економіки:

- нафтогазодобувна промисловість є однією з найбільш корумпованих і тіньових галузей в Україні з 90-х років 20 століття. Вважаємо, що саме корумпованість галузі призвела до її надмірної тінізації та легалізації доходів;

- агропромисловий комплекс. Основною причиною тінізації галузі є незаконне відчуження землі, заниження кількості посівних площ та завищення втрат урожаю, з метою отримання доходу на тіньовому ринку; важливо також зазначити, що висока корумпованість при отриманні дозволів та квот лише збільшує рівень тінізації галузі;

- малий та середній бізнес України через надмірне податкове навантаження;

- нестабільність національної валюти та свавілля адміністративних органів. Крім того, саме недовіра до національної валюти та банків призводить до виходу великої кількості готівкових коштів в тінь.

Визначимо основні чинники, що стримують процеси детінізації економіки в Україні (рис. 2.10).

Висвітлені вище тенденції вказують на неефективну систему протидії тіньовій економіці країни, у зв'язку з чим необхідно провести аналіз світового досвіду протидії тіньовим економічним явищам, особливо тих країн, де частка тіньової економіки низька.

У доповіді «Shining Light on the Shadow Economy: Opportunities and threats» (Проливаючи світло на тіньову економіку: можливості та загрози) [8], яка підготовлена Організацією економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) у 2017 р., наводяться інструменти боротьби з тіньовою економікою різних країн. У цій доповіді інструменти протидії та попередження тіньової економіки розділені на кілька частин.

У деяких країнах, наприклад, налагоджено систему навчання платників податків основ оподаткування та спрощення процедури сплати податків.

Так, у Японії з жовтня 2015 р. всім фізичним та юридичним особам видається унікальний ідентифікатор, відомий як «Мій номер». Цей

ідентифікатор видається приватним особам муніципальними установами, а корпораціям – Національним податковим агентством (НТА) цієї країни.

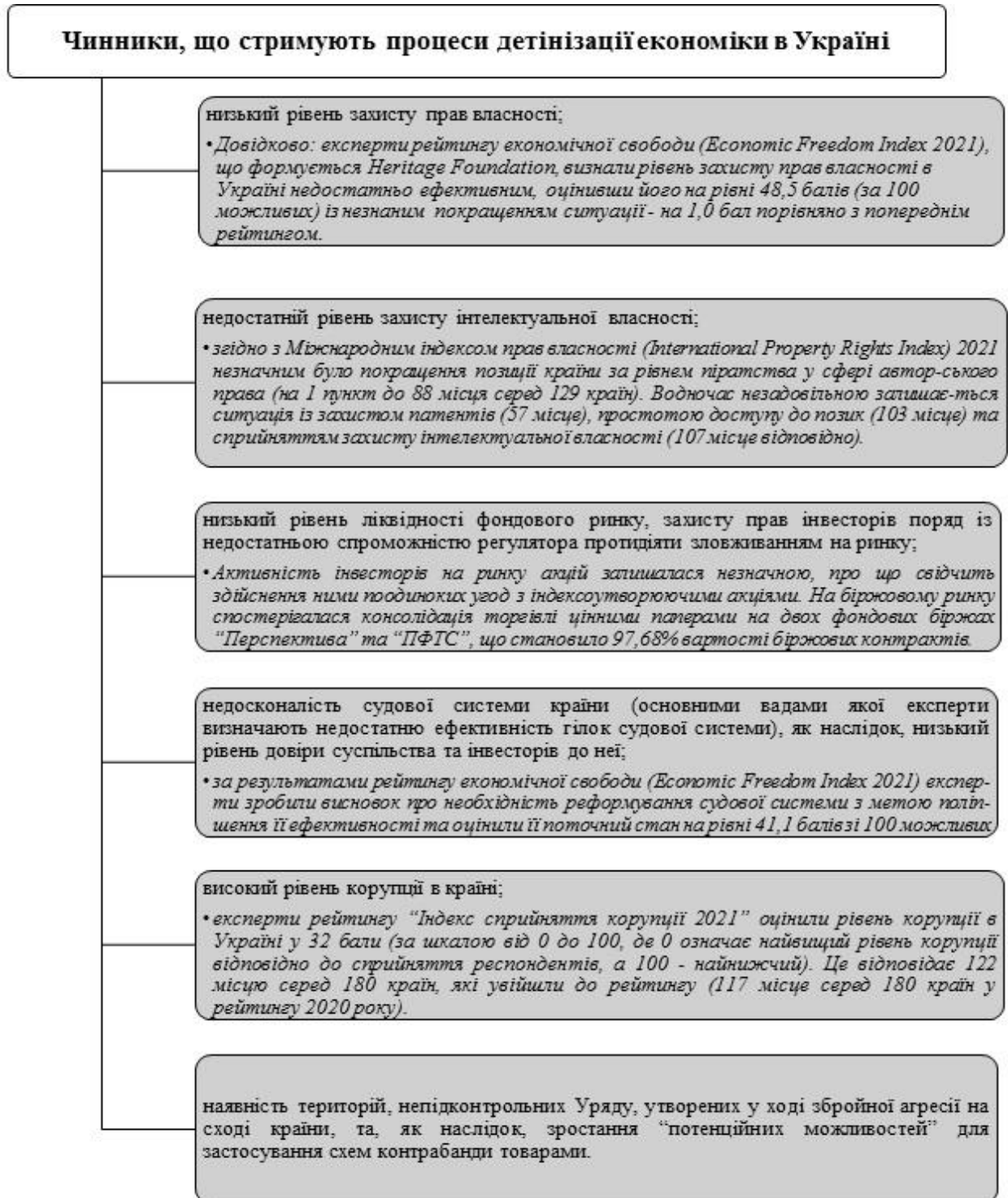

Рисунок 2.10 – Чинники, що стримують процеси детінізації вітчизняної економіки

Джерело: власна розробка автора

Кожному жителю країни надається унікальний довічний ідентифікаційний номер, покликаний полегшити роботу з даними платників податків та запобігти шахрайству з податками та соціальними виплатами [9]. Ця система була введена з метою спрощення взаємодії платників податків з урядом.

У Данії прийнято дещо іншу систему: всі фізичні особи старше п'ятнадцяти років, а також юридичні особи отримують електронні повідомлення від усіх державних органів на одну поштову адресу, надану урядом на захищеній громадській платформі. Вся особиста інформація – від податкових відомостей до медичних даних – надсилається через цей захищений канал. Далі фізичні особи та компанії відкривають свою захищену поштову адресу та користуються нею за потребою.

У Мексиці Служба податкової адміністрації (SAT) з 2014 р. посилила процеси реєстрації платників податків до Федерального реєстру платників податків (RFC). Громадяни тепер можуть зареєструватись у реєстрі онлайн, використовуючи унікальний національний реєстраційний код, який містить ідентифікаційні дані, сертифіковані Національним реєстром населення. Цей номер використовується і для доступу до інших громадських служб, наприклад соціального забезпечення. Після завершення процесу онлайн-реєстрації платник податків завершує процес в офісі Служби податкової адміністрації, використовуючи документи, що засвідчують особу та біометричні дані. Зазначені зміни дозволяють роботодавцям оперативно з'ясовувати, чи зареєструвався у цій системі кожен новий співробітник, і якщо ще не зареєструвався, це може зробити за нього роботодавець (за умови, що сам роботодавець зареєстрований) без відвідин офісу Служби податкової адміністрації.

Іншим напрямом у процесі попередження та протидії тіньовій економіці є автоматизація збору даних. Так, у Сінгапурі Податкове управління використовує дані про автомобілі та внески співробітників усіх підприємств до Центрального резервного фонду, щоб мати можливість визначати, чи

здійснює та чи інша компанія будь-яку діяльність, тим самим визначаючи, чи є конкретна компанія активним чи неактивним учасником ринку.

У Сполученому Королівстві Податкова та митна служба Її Величності (HMRC) збирає дані про торгові еквайєри для виявлення невідповідностей у звітних даних, які подаються кожним платником податків, шляхом обчислення «контрольних показників». Якщо буде виявлено недотримання встановлених вимог, усі подані до податкового органу дані підлягають ретельній перевірці, а якщо потрібно – розслідуванню.

Актуальними для всіх країн є різноманітні технології, розроблені та впроваджені у практику державних органів для зменшення кількості випадків шахрайства з особистими даними та автоматизації всіх процесів.

Наприклад, в Індії уряд створив загальнонаціональну біометричну базу даних на основі відбитків пальців та зображень райдужної оболонки ока більш ніж мільярда жителів країни. Цим так званим резидентам видається 12-значний ідентифікаційний номер платника податків («номер Aadhaar»), який використовується з метою безпеки у багатьох додатках державного та приватного секторів – від нарахування пенсій до нарахування заробітних плат та розподілу соціальних благ. Використання ідентифікаційного номера платника податків на даний час є обов'язковим, наприклад, для заповнення декларацій з прибуткового податку та в інших випадках.

У Бразилії введено обов'язкове електронне виставлення рахунків: електронне відправлення, отримання та зберігання рахунків між постачальниками та покупцями. Це допомогло створити національну систему цифрового бухгалтерського обліку SPED, яка дозволяє безпосередньо повідомляти про річні податки на прибуток компаній та іншу податкову інформацію. Податкові органи Бразилії тепер можуть переглядати, оцінювати та вживати заходів на основі отриманої інформації майже миттєво, наприклад, накладення штрафів у режимі реального часу.

Державна підтримка протидії тіньовій економіці у Фінляндії відрізняється тим, що на базі податкової служби є Інформаційний відділ

тіньової економіки (GEIU), який діє відповідно до законодавства країни. GEIU має право отримати доступ до інформації від інших державних агентств. Цей відділ сприяє боротьбі з тіньовою економікою шляхом створення, публікації та поширення інформації про тіньову економіку та її контроль державою серед цільових груп населення.

У Франції податкова служба тісно співпрацює з усіма агентствами боротьби з шахрайством. Ці відносини формалізовані Меморандумами про взаєморозуміння (MOU) – це необов'язкові угоди між двома чи більше сторонами. У меморандумі викладено умови та деталі розуміння, включаючи вимоги та обов'язки кожної із сторін. Такі Меморандуми про взаєморозуміння укладено податковою службою з Митним агентством та TRACFIN – французькою фінансовою розвідувальною службою, яка повідомляє судові органи про підозрілі операції. Французька податкова служба також тісно співпрацює з поліцією.

У Канаді податкова служба працює з федеральними, регіональними та місцевими робочими групами щодо протидії тіньовій економіці в рамках різних програм, включаючи «Програму навчання школярів». Ця програма дозволяє знайомити учнів із низкою найбільш актуальних у країні професій, з вимогами податкової системи та з наслідками участі громадянина в тіньовій економіці, а модуль «Відповідальне громадянство» наочно дає поняття молодим канадцам, що існує тісний взаємозв'язок між чіткою роботою податкової системи та якістю життя в Канаді.

В Угорщині Національна податкова та митна адміністрація (NTCA) запровадила у 2016 р. державну систему класифікації відповідності платників податків з метою зміцнення партнерських відносин з платниками податків та бажання змусити ризикованих платників податків дотримуватися встановленого регламенту сплати податків. Національна податкова та митна адміністрація виводить рейтинг платників податків у реєстрі підприємств за підсумками роботи за кожен квартал (понад 550 тисяч платників податків), за даними останнього дня кварталу, порівняно з умовами, передбаченими

правовими нормами. За результатами рейтингу надійні платники податків мають за законом право на певні пільги, що є визнанням їхньої законослухняної поведінки. До ризикових платників податків відповідно застосовуються суворіші правила [8].

Ще один напрям, що перешкоджає зростанню тіньової економіки – введення жорстких заходів боротьби з відмиванням грошей. Законодавство більшості розвинених держав передбачає кримінальну відповідальність посадових осіб банків за недотримання цих вимог, а також за сприяння у проведенні підозрілих і сумнівних банківських операцій, що базується на Рекомендаціях FATF.

FATF³ – група розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей. До неї входять 35 країн-учасниць та дві міжнародні організації. Україна не є членом FATF, однак згідно Постанови Кабміну і НБУ від 28.08.2001 р. № 1124 органи виконавчої влади та фінансові-кредитні установи України повинні керуватися у своїй діяльності Сорока рекомендаціями FATF. Однак, Україна періодично потрапляє до «чорного списку» FATF. Внесення країни до «чорного списку» на практиці має пряме відношення до банківської системи і міжнародної торгівлі. FATF визначає, що найпоширенішою є «трифазна модель», яка передбачає поділ процесу легалізації/відмивання доходів, одержаних злочинним шляхом, на розміщення, нашарування та інтеграцію. Залежно від схеми відмивання, яка визначається вимогами та можливостями злочинного угруповання, усі перераховані етапи легалізації можуть бути розосереджені як у часі, так і в просторі, охоплюючи декілька кредитно-фінансових установ у різних країнах.

Вважаємо, що контроль за тіньовим капіталом не є фактором, який зменшує тіньову економіку, а лише перешкоджає її зростанню. Отже, контроль не може замінити необхідність проведення адекватної і вивіреної економічної політики на мікро- і макrorівнях. Особлива увага має бути приділена антиінфляційним заходам, оскільки інфляція – супутник тіньової

³ FATF – The Financial Action Task Force

економіки та перебуває з нею в прямій залежності. Однак, контроль за рухом грошової маси має бути повним, оскільки вибірковий контроль окремих сегментів тіньової економіки призведе до переходу тіньових суб'єктів у менш контрольовані сегменти або ж знаходження лазівок для продовження тіньової діяльності. Саме цей фактор – головний чинник виникнення нових форм та видів контролю, що в кінцевому підсумку лягає тягарем на державний бюджет, адже вимагає значно більших фінансових витрат.

Для України показовим може бути досвід Китаю – з метою підтримки здорового ділового середовища та зниження фінансових ризиків урядом було введено тотальний контроль над рухом капіталу. Саме цим Китай запобіг масовим економічним операціям, пов'язаним із тіньовим сектором економіки [9]. Владою Китаю за підсумками перевірок було прийнято рішення про посилення заходів валютного контролю та контролю за рухом капіталу. Було розроблено наступні заходи:

- введено додаткові вимоги до перевірки операцій за рахунком руху капіталу;
- підвищено загальні вимоги до документації;
- введено систематичні перевірки поточних операцій для виявлення прихованих угод з тіньовим капіталом.

Влада Китаю завдяки вищевказаним заходам прагнула гарантувати дотримання зобов'язань перед МВФ, узятих на себе в 1996 р.

З метою зниження фінансових ризиків і підтримки здорового ділового середовища влада Китаю також вжила заходів, що сприяли більш ефективній дії валютного контролю. Ці заходи показали себе з кращого боку, коли «правила гри» стали всім зрозумілими, ділове середовище Китаю почало активно розвиватися.

Відзначимо, що ці заходи, поряд з іншими заходами, які проводяться комплексно в економічній сфері владою Китаю, призвели до того, що економіка Китаю стала другою економікою світу за номінальним ВВП і першою – за паритетом купівельної спроможності.

Крім того, в зарубіжних країнах для знищення корупційних ланцюжків були запроваджені такі заходи:

- обмеження для держслужбовців займатися приватним підприємництвом та приймати участь в будь-якій діяльності, яка приносить дохід (на близьких родичів службовця також поширюються окремі обмеження);
- створення спеціального органу, який займається розслідуванням фактів корупції;
- підготовка висококваліфікованих кадрів для державної служби;
- створення для держслужбовців достатньо високого рівня правового, соціального та матеріального забезпечення;
- введення для держслужбовців високих етичних стандартів;
- усунення адміністративних бар'єрів для бізнесу;
- створення незалежних судових органів, а в окремих країнах – окремого суду, який займається справами, пов'язаними з корупцією;
- створення для громадян можливості оперативно повідомити про факт хабарництва (через сайти, «гарячі» лінії і т.п.);
- підвищення обізнаності громадськості про роботу державних органів та державних службовців;
- значні санкції для держслужбовців, які беруть участь у корупційних схемах шляхом конфіскації майна, позбавлення волі, страти і т.п.

Описані вище заходи в різних комбінаціях використовують у своїх державних антикорупційних програмах країни, що перебувають у стані боротьби з тіньовою економікою (Ізраїль, Нідерланди, Швеція, ПАР, Сінгапур тощо).

Багато інструментів протидії тіньовій економіці, запроваджені зарубіжними країнами, безумовно, було б доцільно впровадити і в нашії країні. Наприклад, метод інформування населення про шкоду тіньової економіки, що використовується Канадою як один із інструментів протидії тіньовій економіці. Однак слід пам'ятати, що неефективно і безрозсудно

бездумно переймати досвід зарубіжних країн і впроваджувати його у вітчизняну практику, оскільки завжди необхідно пам'ятати про особливості культури, менталітету та інших відмінностей України та інших країн.

На основі проведеного аналізу сформуємо основні пропозиції відносно формування політики держави у сфері протидії корупції та легалізації економіки. Основні аспекти такої політики згрупуємо в чотири кластери: легалізація економіки; деофшоризація економіки; антикорупційні заходи та заходи, направлені на формування суспільної моралі.

На рис. 2.11 представлені основні напрями легалізації економіки України.

Наступним кроком стане розробка основних напрямів деофшоризації економіки України:

посилити інституційне забезпечення деофшоризації та економічну безпеку шляхом протидії рейдерству, захисту власності, інтелектуальних та інших прав і свобод громадян. Реалізація цих заходів видається можливою через створення відділу боротьби з рейдерством та захисту економічних прав громадян у Бюро економічної безпеки держави. Зазначеному підрозділу необхідно надати широкий спектр повноважень щодо моніторингу, запобігання та протидії рейдерству та сприяння захисту майнових та інтелектуальних прав громадян, юридичних осіб та іноземних інвесторів. Слід також звернути увагу на вдосконалення правового забезпечення зазначених заходів;

варто покращувати ринкове середовище для ведення бізнесу, покращувати інвестиційний клімат. Такі заходи мають бути системними та включати підвищення прозорості роботи судових органів, розвиток фінансової інфраструктури, відновлення авторитету органів влади та інституцій влади;

підвищення інвестиційної привабливості шляхом економічної та політичної стабілізації в державі. Зокрема, має здійснюватися жорсткий контроль за розміром зовнішнього боргу держави, розмір якого по відношенню до ВВП значно перевищує рекомендовані межі, що значно

знижує інвестиційну привабливість держави та свідчить про наявність значної кількості ризиків для інвесторів;

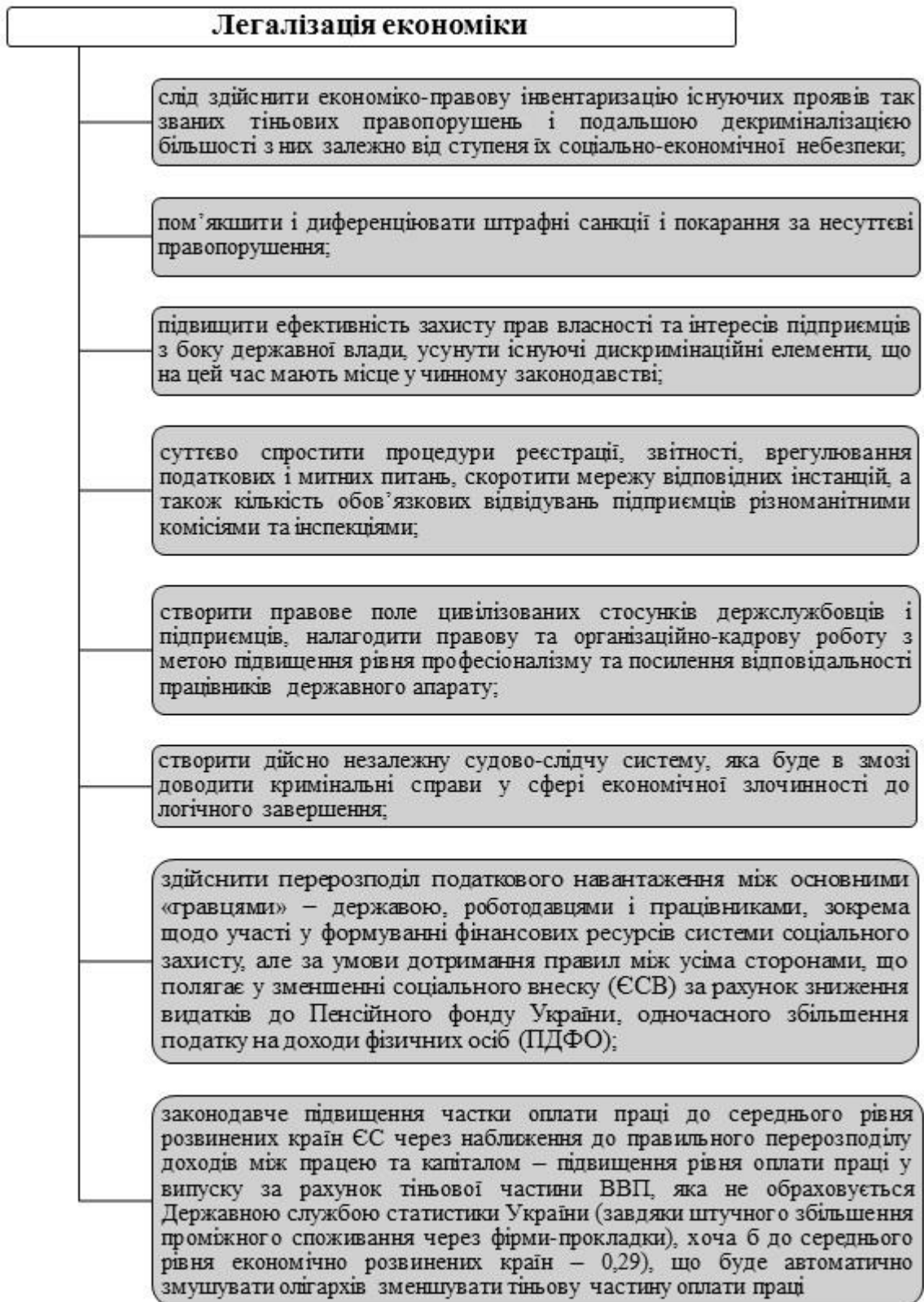

Рисунок 2.11 – Основні напрями легалізації економіки України

Джерело: власна розробка автора

необхідно зосередити більше практичних зусиль на покращенні інвестиційного клімату та формуванні ефективних механізмів повернення активів та запровадженні амністії капіталу, оптимізації податкових ставок на виведення капіталу. Також у процесі формування заходів щодо деофшоризації економіки врахувати міцний взаємозв'язок між інвестиціями Round-trip та ПП та їх вплив на економічну безпеку держави.

Важливо також визначити напрями деофшоризації економіки України, що суттєво впливає на обсяги капіталу та інвестицій у державу. Основною причиною відтоку капіталу, окрім фіскальної політики держави, є рівень рейдерства, який суттєво впливає на інвестиційний клімат та безпеку бізнесу.

Результати формування зазначених заходів представлені на рис. 2.12.

Заключним етапом є формування системи заходів щодо формування суспільної свідомості та антикорупційної моралі:

- інформування населення про антикорупційні заходи, котрі здійснюються в державі;
- проводити на постійній основі інформаційні роз'яснення, які спрямовані на формування усталеної думки в суспільстві щодо неприйняття корупції як повсякденного явища, яке вкоренилося в сучасному суспільстві;
- надавати інформаційні роз'яснення щодо чинних нормативно-правових актів щодо положень законодавства з питань запобігання та протидії корупції;
- за допомогою спеціальних заходів формувати позитивне ставлення населення до викривачів;
- проведення спеціальних лекцій у навчальних закладах, вищих навчальних закладах для формування в учасників навчального процесу антикорупційної поведінки під час певних ситуацій та усвідомлення ними наслідків.

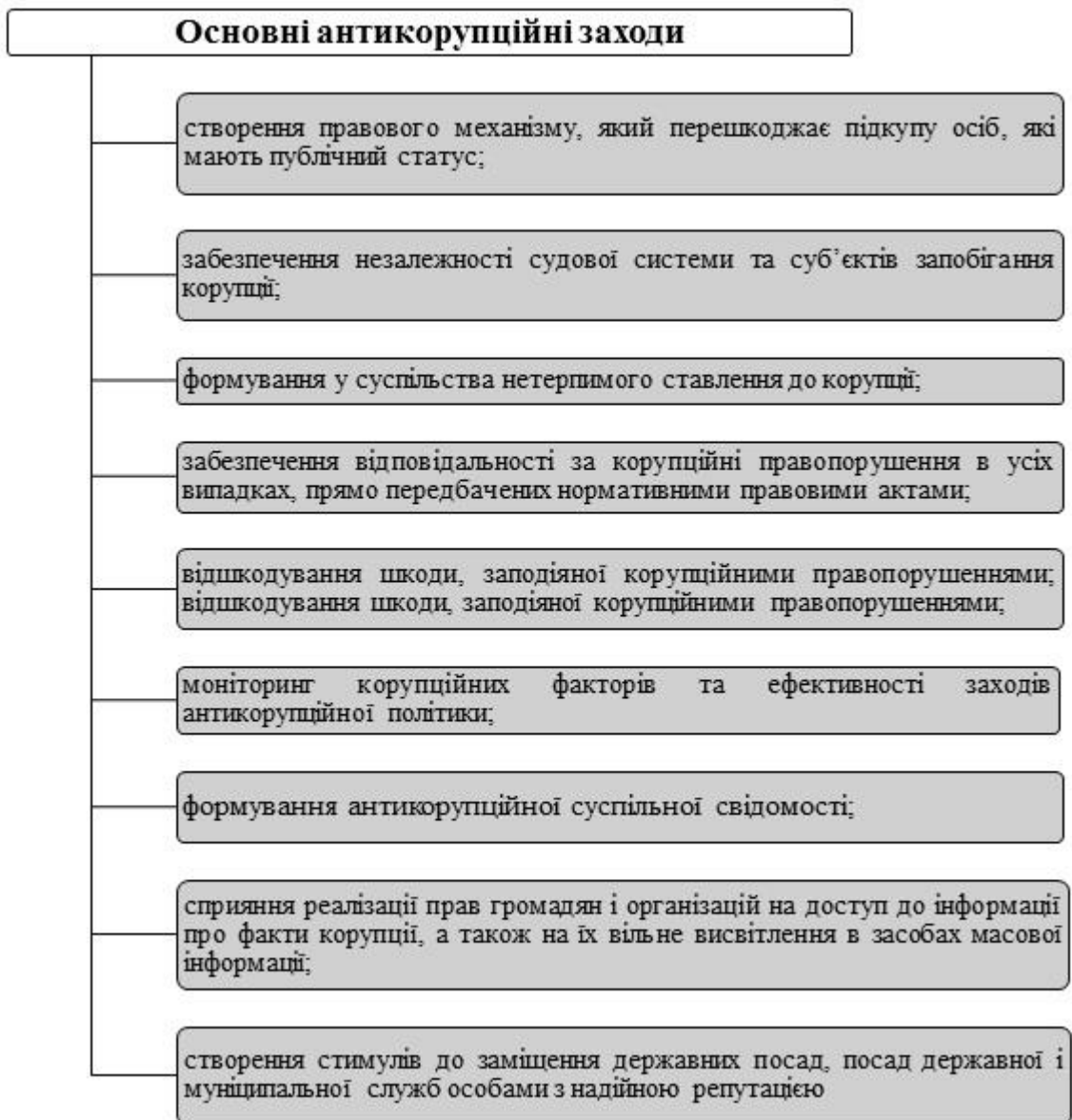

Рисунок 2.12 – Основні антикорупційні заходи

Джерело: власна розробка автора

На нашу думку, ці положення є основою для успішної боротьби в Україні з корупцією зокрема та з тіньовою економікою загалом.

ВИСНОВКИ

За результатами проведеного дослідження можна зробити наступні висновки.

Єдиного визначення «тіньової економіки» не існує до сьогодні, оскільки ця категорія має міждисциплінарне значення. Ми прийшли до висновку, що тіньова економіка – багатогранне соціально-економічне явище, що передбачає отримання доходів від нелегальної та/або неправомірної діяльності, а також ухиляння від сплати податків та інших протиправних та моральних дій, які несуть моральну та фізичну шкоду суспільству.

На сьогодні відсутня єдина методики кількісної оцінки розмірів тіньової економіки та критеріїв достовірності її результатів. Але більшість вчених всі методи вимірювання тіньової економічної діяльності поділяють на методи вимірювання тіньової економіки на мікро- та макрорівні. Кожна з груп методів оцінки тіньової економічної діяльності має свої переваги та недоліки. Перевагою мікрометодів є забезпечення найбільш повної реєстрації тіньових економічних явищ для узагальненої характеристики процесу на основі виявлення та вивчення статистичних закономірностей, а також можливість уникнути ускладнень під час складання досліджуваних показників. Основним недоліком є суб'єктивна оцінка діяльності досліджуваного економічного суб'єкта та складність отримання інформації про нього. Основною перевагою макрометодів є можливість отримання більш точних даних про масштаби тіньової економіки шляхом порівняльного аналізу отриманої інформації про окремі фактори/явища. Така інформація дає уявлення про відносні масштаби та тенденції поширення тіньової активності в межах певної групи досліджуваного суб'єкта, потім її можна екстраполювати на весь досліджуваний суб'єкт. Проте макрометоди мають і ряд недоліків: укрупнення показників, що дає завищені результати; вплив на показники різних факторів, які не мають відношення до тіньової економіки.

Вставлено, що жоден із методів оцінки тіньової економічної діяльності не одержав загального визнання і поширення. Вибір методу оцінки тіньової

економічної діяльності залежить від конкретної ситуації, а за умови відсутності статистичного матеріалу доцільно комбінувати кілька методів.

Причини існування тіньової економіки можуть бути різні. Однак можна виділити головну – політична і соціально-економічна стабільність в розвинених країнах, що є наслідком існування певних економічних свобод у цих країнах. Саме при чіткому виокремленні та систематизації чинників, які призводять до тінізації, можливо реалізувати ефективну політику та заходи, пов'язані зі зниженням тіньового сектору економіки.

Тіньова економіка постійно змінюється і, отже, адаптується до поточних трендів глобалізації, цифровізації та появи нових бізнес-моделей. Розмір тіньової економіки в розмірах 5-10% ВВП, який вважається припустимим, спостерігаємо в Швейцарії, Австрії, Нідерландах, Німеччині, Великобританії. До держав Європейського союзу з найвищими показниками тіньової економіки (більше 20,0 %) можна віднести Румунію, Естонію та Хорватію.

В процесі оцінювання обсягу тіньових фінансових потоків більшість країн світу використовують макроекономічні методи, одними з яких є статистичні методи оцінки, в основі яких лежить СНР країни та балансові методи. Метод електробалансу широко використовується в країнах колишнього Радянського Союзу. В Україні використовується дві офіційні методики оцінки рівня тіньової економіки: та методика Міністерства економічного розвитку і торгівлі та методика Державної статистичної служби України.

Вважаємо, що залежно від характеру впливу на структурну динаміку світового економічного розвитку в системі факторів тінізації фінансово-господарської діяльності можна виділити дві групи факторів: змінно-кон'юнктурні та постійно діючі. Крім того, в останні десятиліття в умовах розгортання динамічних процесів транснаціоналізації та глобалізації зміст тіньової економіки зазнає постійних трансформацій як за матеріальним змістом, так і за соціальними формами прояву, в тому числі під впливом зростаючих масштабів відмивання «брудних» грошей, транскордонного

переміщення товарів, послуг і факторів виробництва, його системної мережовості та фрагментації, переходу транснаціональних підприємств до впровадження стратегій та моделей агресивних податкового планування.

Процеси тінізації господарської діяльності в сучасних умовах перебувають під потужним системоутворюючим впливом факторів глобального середовища. Глобальні умови зумовлюють формування якісно нової моделі тіньової економіки – діалектично-взаємодетермінованої. Вона характеризується, з одного боку, потужним впливом глобального середовища на діяльність тіньових бізнес-структур зі значною диверсифікацією факторів, які враховуються ними при розробці та реалізації корпоративних стратегій і бізнес-моделей, а іншого боку – глибокою структуризацією суб'єктами тіньової економіки глобального середовища відповідно до власних економічних інтересів та операційно-стратегічних цілей.

Багато інструментів протидії тіньовій економіці, запроваджені зарубіжними країнами, безумовно, було б доцільно впровадити і в нашої країні. На основі проведеного аналізу можемо сформулювати основні пропозиції відносно формування політики держави у сфері протидії корупції та легалізації економіки. Основні аспекти такої політики згрупуємо в чотири кластери: легалізація економіки; деофшоризація економіки; антикорупційні заходи та заходи, направлені на формування суспільної моралі.

На нашу думку, ці положення є основою для успішної боротьби в Україні з корупцією зокрема та з тіньовою економікою загалом.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Баранов С. О. Тіньова економіка: сутність, причини, соціально-економічні наслідки та шляхи подолання в Україні. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України*. 2015. № 3. С. 47 – 55.
2. Баранов С. О. Тіньова економіка в світі: тенденції та регіональні особливості. *Економіка та держава*. 2014. № 8. С. 131-134.
3. Васильців Т. Г., Порошко О. Ю. Напрями і засоби детінізації економіки на субрегіональному рівні. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України: зб. наук. пр.* 2018. Вип. 1(129). С. 81-85
4. Васюта В., Кліменко К. Детінізація економічних процесів в Україні – головна передумова для розвитку підприємництва. *Науковий журнал «Економіка і регіон»*. Полтава: ПНТУ, 2021. Т. (2(81)). С. 15-25.
5. Герасимова Я. О. Дуалістичний підхід до комплексного аналізу впливу тінізації економічної діяльності. *Бізнес Інформ*. 2021. №4. С. 23–29.
6. Гордійчук М. Тіньова економіка: позитивні та негативні ефекти. *Path of science*. 2019. №3. С. 2001–2007.
7. Дослідження тіньової економіки в Україні. Національний Банк України. 2020. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/doslidjennya-tinovoyi-ekonomiki-v-ukrayini--mayje-chvertvvp--abo-846-mlrd-griven--perebuvaє-v-tini>. (Дата звернення: 13.04.2023)
8. Дробот Є.В., Макаров І.М. Оцінка факторів та стресорів тіньової економіки: світовий досвід. *Тіньова економіка*. 2021. Том 5. №1. С. 53-77.
9. Дяченко О. П. Масштаби та структура тіньової економіки в світі та причини її виникнення. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2018. №2. С. 68-75.

10. Дяченко О. П. Формування теоретичних підходів до визначення тіньової економіки як економічної категорії. *Інвестиції: практика та досвід*. 2017. № 20. С. 82-86.
11. Економічна динаміка в нових геостратегічних реаліях: монографія / за ред. доктора економічних наук, професора А.О. Задоя. Дніпро: Університет імені Альфреда Нобеля, 2020. 235 с.
12. Жаліло Я. А. Тіньова економіка як «інституційна пастка» на шляху економічної модернізації. *Економічна теорія*. 2018. № 2. С. 22-40.
13. Зарубінський В.М., Семеренко К.А. Нові підходи щодо визначення рівня тіньової економіки. *Тіньова економіка*. 2021. Том 5. №2. С. 95-112.
14. Коваленко В.В., Слатвінська М.О., Варналій З.С., Шелудько С.А., Валігура Т.В. The shadow economy's phenomenon and its impact on the development of corporate business and households in Ukraine (Феномен тіньової економіки та її вплив на розвиток корпоративного бізнесу та домашніх господарств в Україні). *Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики*. 2022. Том 3(44). С. 328-337.
15. Краус Н. М. Детермінанти тіньової економіки в інноваційних умовах господарювання: монографія. Полтава: Дивосвіт, 2014. 144 с.
16. Кубатко В.В. Державна політика детінізації економіки України з урахуванням економіко-екологічних факторів: автореф. дис.... кан-та екон. наук: 08.00.03 В.В. Кубатко; МОН України; Сумський державний університет. Суми, 2019. 23 с.
17. Латов Ю.В. Еволюція досліджень неформального сектора економіки там (науково-аналітичний огляд). URL: <https://1lib.eu/book/529148/55b92d?regionChanged=&redirect=141318031>. (Дата звернення: 15.04.2023)
18. Ломсадзе Д.Г. Концептуальні проблеми методології наукових підходів у дослідженнях феномену тіньової економіки. *Тіньова економіка*. 2020. Том 4. № 1. С. 11-22.

- 19.Маширенко В. А. Методика оцінка рівня тіньової економіки України та аналізу її масштабів. Інноваційні ідеї в економічній науці: пошуки вирішення сучасних проблем: матеріали науково-практичної конференції. Нац. ун-т "Києво-Могилянська академія", каф. економічної теорії, Наук.-навч. центр "Інноваційна лабораторія" НаУКМА. Київ : НаУКМА, 2022. С. 47-50.
- 20.Пилипченко О. О. Генеза розвитку поглядів на тіньову економіку. *Держава і право: Збірник наукових праць. Серія Політичні науки.* 2015. № 68. С. 80 – 92.
- 21.Пилипченко О. О. Методи оцінки тіньової економіки та їх класифікація. *Судова апеляція.* 2015. № 2(39). С. 57 – 64.
- 22.Пилипченко О. О. Тіньова економіка: поняття, причини виникнення та напрями подолання. *Держава і право: Збірник наукових праць. Серія Політичні науки.* 2015. № 67. С. 193 – 203.
- 23.ПономоренкоТ. Ю., Ольвінська Ю. О. Порівняльний аналіз теневий економіки країн світу. *Статистика – інструмент соціально-економічних досліджень* : збірник наукових студентських праць. Випуск 2. Одеса, ОНЕУ. 2016. С. 222 – 227.
- 24.Про затвердження Методичних рекомендацій розрахунку рівня тіньової економіки. Наказ Мінекономіки від 18.02.2009 № 123 URL: <https://www.me.gov.ua/LegislativeActs/Detail?lang=uk-UA&id=4bb297a0-c900-404f-8c6f-5f76f18b1503> (Дата звернення: 10.04.2023)
- 25.Рейкін В. С. Детінізація національної економіки: теорія, методологія та практика. Монографія. Львів : “Галицька видавнича спілка”, 2017. 392 с.
- 26.Рейкін В. С. Аналіз міжнародних рейтингів України як індикаторів впливу детермінант тіньової економіки. *Причорноморські економічні студії.* № 21. 2017. С. 47-52.
- 27.Рейкін В. С. Аналіз монетарних методів оцінки тіньової економіки. *Економічний часопис Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки.* 2016. № 1. С. 18-24.

28. Рейкін В. С. Методи оцінки обсягів тіньової економіки: балансовий підхід. *Інтелект XXI*. 2016. № 2. С. 79-87.
29. Рейкін В. С. Оцінка рівня тінізації як індикатора макроекономічної безпеки України. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія "Економічні науки"*. 2017. Вип. 23. Ч. 1. С. 113-116.
30. Семібратова Я. Г., Іванченко Г. Ф. Методи оцінки тіньової економіки в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2016. №6. С. 27–31.
31. Сомова В. О., Фурса В. А. Сутність і структура тіньової економіки. Актуальні питання забезпечення фінансової безпеки держави в умовах глобалізації : зб. тез доп. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 17 лют. 2022 р.). МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ, Наук. парк «Наука та безпека». Харків : ХНУВС, 2022. С. 61-63.
32. Супрунова І. В. Сутність тіньової економіки як структурної складової державної безпеки. *Інвестиції: практика та досвід*. 2020. № 15-16. С. 153–157.
33. Тінізація економіки в Україні: причини та напрями подолання [монографія] / [Онищенко В. О. та ін.]: за заг. ред. В. О. Онищенка та Г. В. Козаченко: Полтав. нац. техн. ун-т ім. Юрія Кондратюка. Полтава ПолтНТУ ім. Ю. Кондратюка, 2016. 323 с.
34. Тіньова економіка: аналітична записка URL: [file:///D:/Downloads/1_%D0%97%D0%B0%D0%BF%D0%B8%D1%81%D0%BA%D0%B0_9_%D0%BC_2021_%D0%A2%D0%95%20\(3\).pdf](file:///D:/Downloads/1_%D0%97%D0%B0%D0%BF%D0%B8%D1%81%D0%BA%D0%B0_9_%D0%BC_2021_%D0%A2%D0%95%20(3).pdf) (Дата звернення: 15.03.2023)
35. Хом'як К.А. Методика дослідження рівня тіньової економіки та аналіз її масштабів. URL: <http://globalnational.in.ua/archive/12-2016/37.pdf> (Дата звернення: 11.03.2023)
36. Фінансова політика в умовах тінізації та дисбалансів на ринку праці: методологія та інструментарій : монографія / за ред. І. Г. Лук'яненко. – Київ : НаУКМА, 2020. 443 с.

37. Awasthi, R., Engelschalk, M. (2018). Taxation and the Shadow Economy: How the Tax System Can Stimulate and Enforce the Formalization of Business Activities. Policy Research Working Paper, 18. No. 8391. World Bank. URL: <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/29603>.
38. Dubynaa, M., Zhavoronok, A., Kudlaieva, K., Lopashchuk, I. (2021). Transformation of Household Credit Behavior in the Conditions of Digitalization of the Financial Services Market. Journal of Optimization in Industrial Engineering, Special issue, 195-200. /
39. Hlukha, G.Ya. (2013). Tin'ova ekonomika: upovil'neniya ekonomichnoho zrostannya abo spotvorenniya real'nykh rezul'tativ. [Shadow economy: slowing down economic growth or distorting real results]. Yevropeys'kyy vektor ekonomichnoho rozvytku - European vector of economic development, 2 (15), 82-91. [in Ukrainian].
40. Hoinaru, R., Buda, D., Borlea, S.N., Văidean, V.L., Achim, M.V. (2020). The Impact of Corruption and Shadow Economy on the Economic and Sustainable Development. Do They “Sand the Wheels” or “Grease the Wheel”. Sustainability. Vol. 12.
41. Emerging from the shadows: the shadow economy to 2025. URL: https://www.accaglobal.com/content/dam/ACCA_Global/Technical/Future/p-i-shadoweconomy-report.pdf
42. Global Wealth 2020: The Future of Wealth Management. 20th Edition. A CEO Agenda. Boston Consulting Group, June 2020.
43. Kraus, N.M., Kraus, K.M., Shevchuk, V.S., Panchenko, A.O. (2020). in'ova ekonomika v Ukrayini: prychny ta naslidky rozvytku [Shadow economy in Ukraine: causes and consequences of development]. European Scientific Journal of Economic and Financial Innovation, 1 (5), 77-83. [in Ukrainian].
44. Kunditsky, O.O., Senyshyn, O.S. (2018). Tin'ova ekonomika: sutnist', prychny ta naslidky isnuvannya [Shadow economy: essence, causes and consequences of existence]. Modern Economics, 10, 70-75.

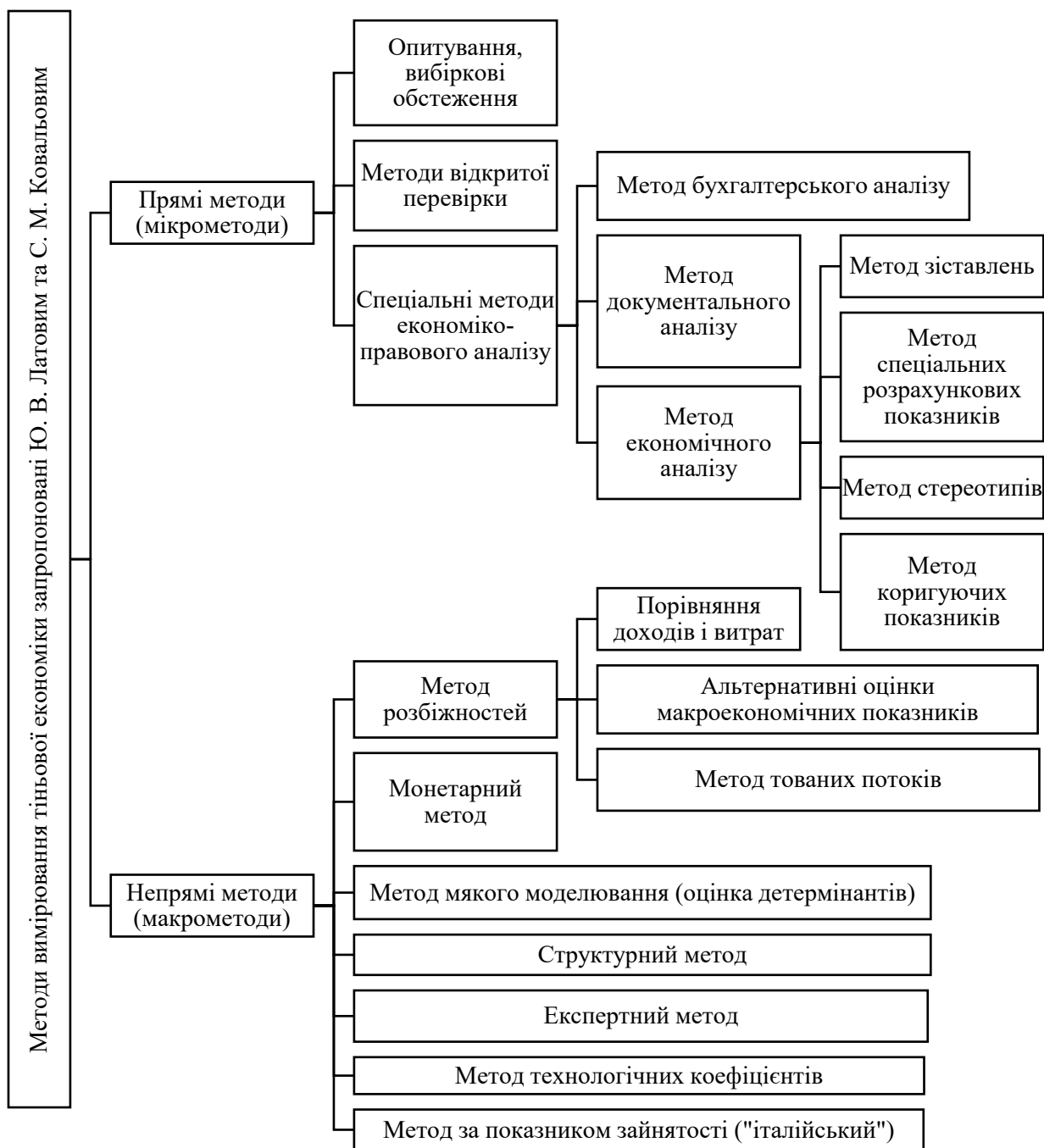
45. Marilyn C., Chen M. A. (2001) Globalization and the informal economy: how global trade and investment impact on the working poor. WIEGO, May. URL: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/ed_emp/documents/publication/wcms_122053.pdf
46. Official site of the Ministry of Economy of Ukraine (2021). Shadow economy: general trends Офіційний сайт Міністерства економіки України. Тіньова економіка: загальні тенденції. URL: <https://www.me.gov.ua/>. [in Ukrainian].
47. Shaxson N. (2019) Tackling Tax Havens. Finance & Development. Vol. 56. № 3. URL: <https://www.imf.org/external/pubs/ft/fandd/2019/09/tackling-global-tax-havens-shaxon.htm>
48. The World Bank (2021). Data (by Country). URL: <http://data.worldbank.org/>.
49. The World Bank (2021). Index of Doing business. URL: <https://www.doingbusiness.org>.
50. World Population Ageing 2020 Highlights. UN. Department of Economic and Social Affairs. URL: https://www.un.org/development/desa/pd/sites/www.un.org.development.desa.pd/files/files/documents/2020/Sep/un_pop_2020_pf_ageing_10_key_messages.pdf
51. Zillman C. Women's Representation in the Workforce May Never Equal Men's. Fortune, 31.01.2017. URL: <https://fortune.com/2017/01/31/women-workforce-labor-force/>

ДОДАТКИ

Додаток А

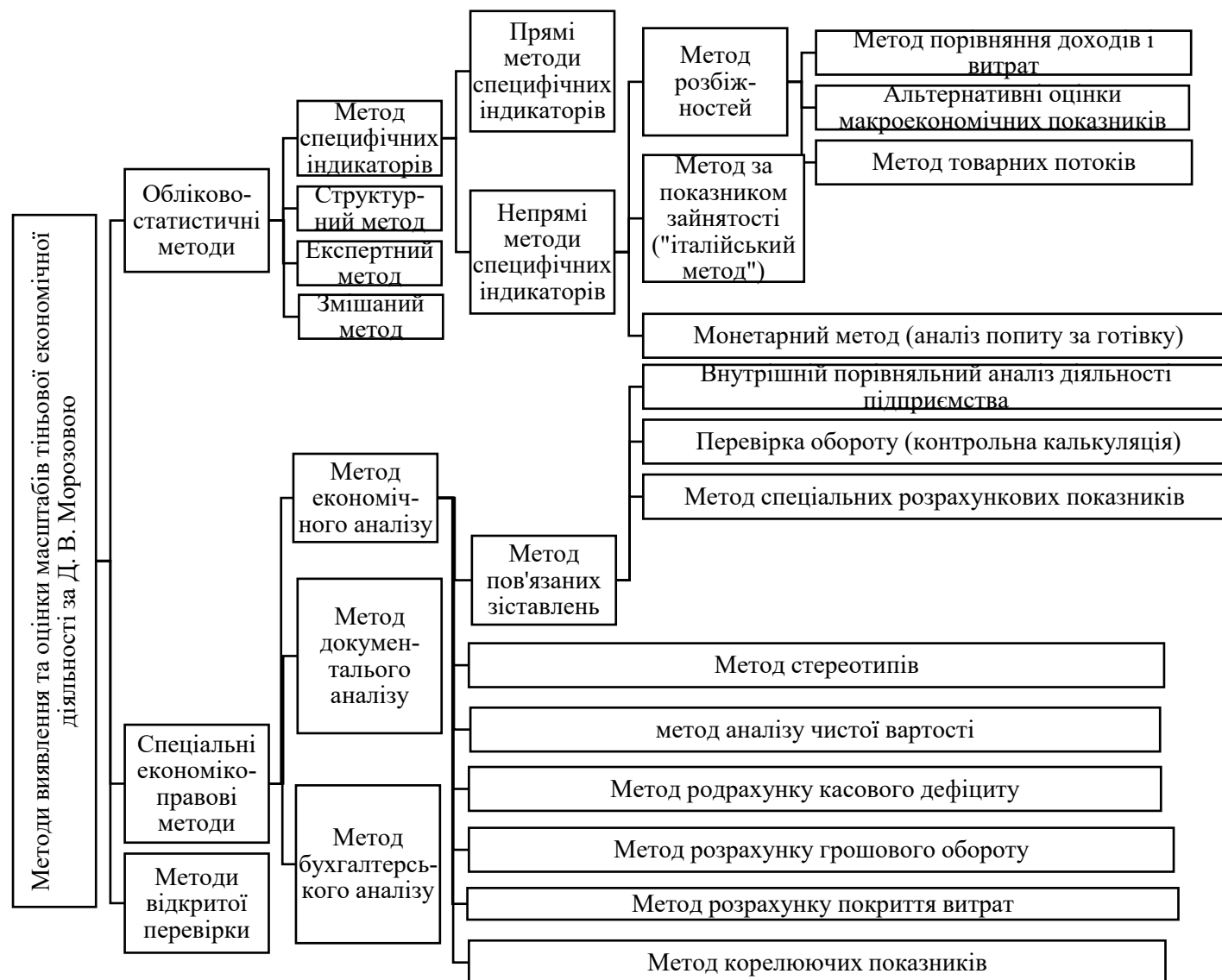
Методи вимірювання тіньової економіки запропоновані

Ю. В. Латовим та С. М. Ковальовим

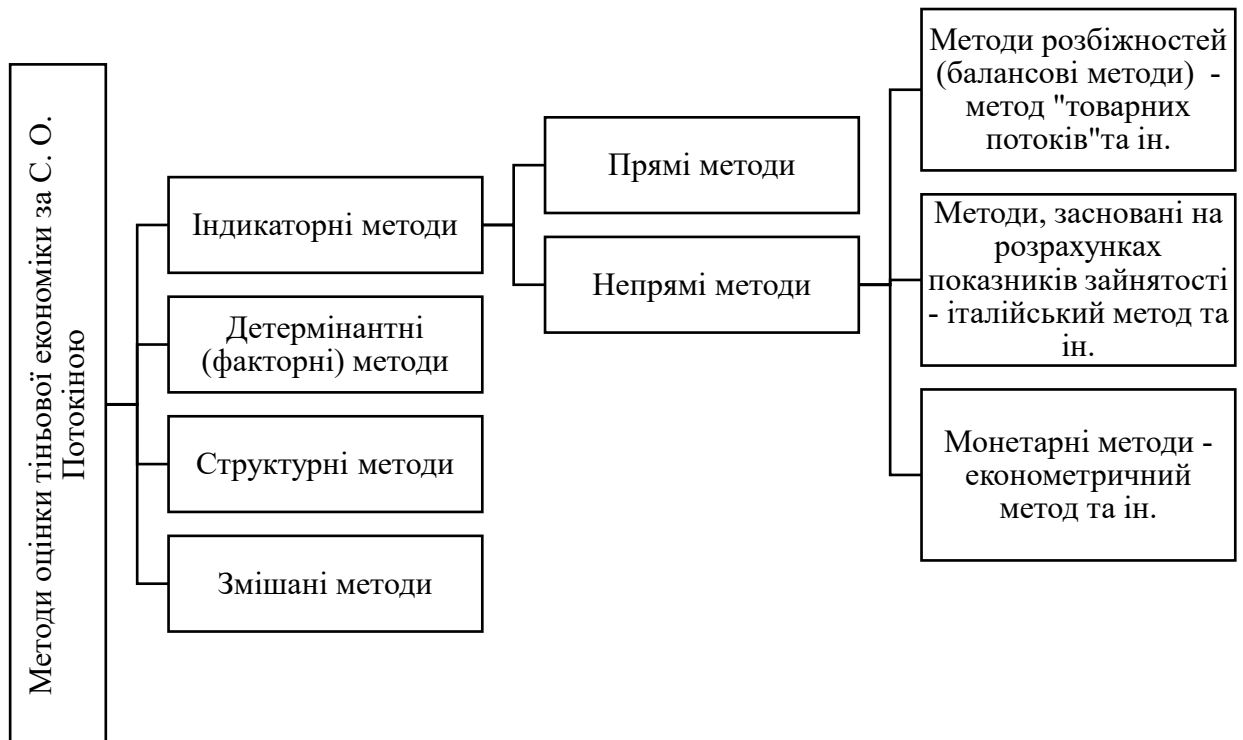
Джерело: складено автором за даними [17]

Методи виявлення та оцінки масштабів тіньової економічної діяльності за Д. В. Морозовою

Джерело: складено автором за даними [13; 21]

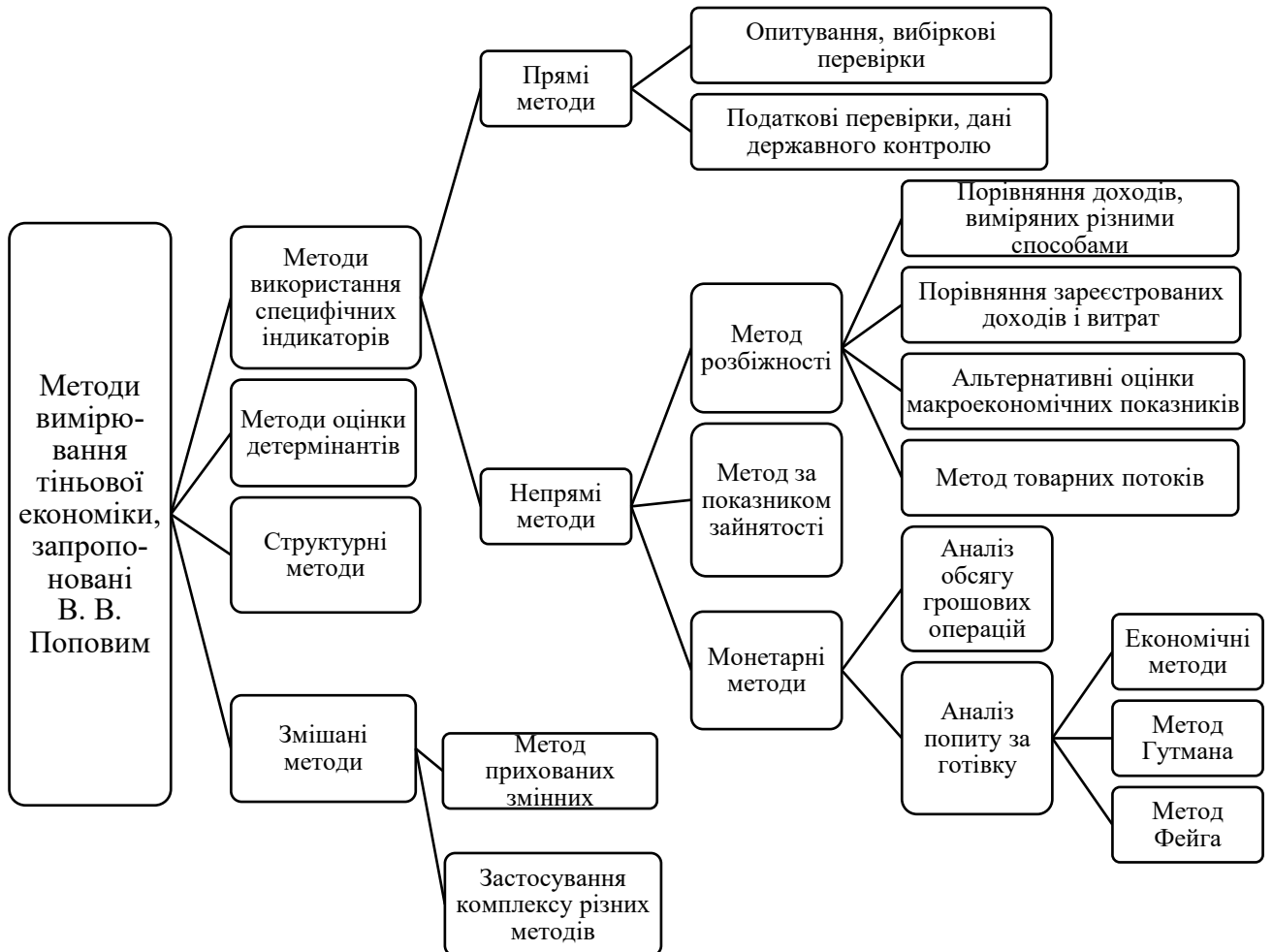
Методи оцінки тіньової економіки за С. О. Потокіною

Джерело: складено автором за даними [21; 30]

Методи вимірювання тіньової економіки, запропоновані

В. В. Поповим

Джерело: складено автором за даними [21; 27; 30]

Ім'я користувача:
каф МР

Дата перевірки:
08.06.2023 10:49:18 EEST

Дата звіту:
08.06.2023 10:58:13 EEST

ID перевірки:
1015498191

Тип перевірки:
Doc vs Internet + Library

ID користувача:
100012356

Назва документа: КБР_Зоря_Г_без_титул_джерел_i_додатків

Кількість сторінок: 77 Кількість слів: 14624 Кількість символів: 114847 Розмір файлу: 2.18 MB ID файлу: 1015154196

Виявлено модифікації тексту (можуть впливати на відсоток схожості)

14.4%
Схожість

Найбільша схожість: 2.88% з Інтернет-джерелом (<https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream/123456789/17199/1/24.pdf>)

14.4% Джерела з Інтернету 536 Сторінка 79

0.07% Джерела з Бібліотеки 1 Сторінка 84

0% Цитат

Вилучення цитат вимкнене

Вилучення списку бібліографічних посилань вимкнене

0%
Вилучень

Немає вилучених джерел